

Stier

– inspiration til planlægning
og forvaltning



Friluftsrådet

Friluftsrådets vision

Hindringer for friluftsliv og daglig motion findes ikke.

I byen bevæger vi os uhindret til fods, på cykel, på rulleskøjter, med vores børn, vores hund eller turistguide, afsondret fra den hårde trafik og med let passage under eller over større veje. Undervejs inspireres vi af kulturelle tilbud, formidling om naturen i byen og faciliteter til fysisk aktivitet og socialt samvær. Stinetværket er vidt forgrenet, og vi kan hoppe af og på, som det passer med beliggenheden af vores daglige mål og offentlig transport.

Udenfor byerne er stierne rige på variation og tilbud til alle, hvad enten man ønsker at gå en daglig tur og begynde og ende samme sted, løbe eller cykle ad et udfordrende spor i mere ufremkommeligt terræn eller ride en lang tur med indlagt overnatning. Stierne fører os frem til gode naturoplevelser og undervejs har vi mulighed for at gøre ophold på primitive overnatningspladser eller små "kaffepletter".

Vigtige definitioner:

- > **Stier** er færdselsarealer, der er forbeholdt gående, cyklende, ridende eller andre lette trafikanter. Stier kan være befæstet med forskellige belægninger som for eksempel asfalt, stenmel, grus, sand, flis, bark eller slagger.
- > **Spor** er smalle stier, der tegner sig i landskabet som følge af det slid, som brugen efterlader. Hvis et spor fortrinsvis er etableret til brug for vandrere, kaldes det også en trampesti.
- > **En rute** er et begreb, der anvendes om en strækning mellem to eller flere punkter. Den består ofte af mange stier. Strækningen skal være fysisk afmærket i terrænet for at falde ind under begrebet rute. Hvis strækningen kun er angivet på et kort, eller i en folder, er det mere korrekt at anvende begrebet 'turforslag'.
- > **Faciliteter** i tilknytning til stier er installationer, der på den ene eller den anden måde gør det lettere og mere bekvemt at anvende stierne. Det kan være alt lige fra afmærkning og skiltning af stien til bålpladser og madpakkehuse i tilknytning til stien.
- > **Støttepunkter** for friluftslivet er steder i landskabet, indrettet med særlige faciliteter, der kan fungere som udgangspunkt for forskellige aktiviteter.

Stier

- inspiration til planlægning og forvaltning

Forfattere:

Casper Lindemann, Johanne Leth Nielsen og Mads Ellegaard

Design og grafisk produktion:

meyer & bukdahl as

Udgivet af Friluftsrådet 2011

Oplag: 3500

ISBN: 978-87-7764-180-0



Udgivet med støtte fra Realdania

Friluftsrådet

Scandiagade 13

2450 København SV

Tlf. 33790079

www.friluftsradet.dk

Indhold

Indledning

- Stier – vejen til sundhed side 5
- Flere stier – Ja tak! side 6
- Gode erfaringer og nye idéer side 6
- Alle kan bidrage side 6
- Sådan bruges bogen side 7

Nye stiprojekter

- Formål, mål og visioner side 9
- Samarbejde side 10
 - Dialog med lodsejere side 10
 - Dialog med brugergrupper og andre interessenter side 11
 - Organisering side 11
 - Frivillighed i fokus side 11
 - Synergi gennem partnerskaber side 12

Planlægning af stier

- Baggrundsviden og analyser side 18
 - Landskabsanalyser side 18
 - Analyser af flora og fauna side 19
 - Interessentanalyser side 19
- Stityper side 20
 - Asfalterede stier side 20
 - Grusstier side 20
 - Træstier side 20
 - Stier af bark, flis eller slagge side 21
 - Trampestier, spor og hovslag side 22
- Bredde og frihøjde side 22
- Brugergrupper og gensidig respekt side 26
 - Undgå konflikter side 26
 - Friluftseffekter side 27
- Faciliteter og støttepunkter side 30
 - Planlægning af faciliteter og støttepunkter side 30
 - Faciliteter til bedre adgangsforhold side 31
 - Vejvisnings- og formidlingsfaciliteter side 32
 - Faciliteter til oplevelser og aktiviteter side 34
 - Faciliteter til rast og hvile side 35
- Regler og tilladelser side 38
- Finansiering af stiprojekter side 39
 - Budget side 39
 - Finansieringsmuligheder side 39

Anlæg af stier

- Anlæg af stier med belægning side 41
- Anlæg af trampestier og spor side 41

Drift og vedligeholdelse af stier

- Vedligeholdelse af stier side 43
- Stilaug side 43
- Udstyrsbaser side 44
- Fortsat udvikling side 44
- Brugerråd side 44
- Bevaring af stier side 48
 - Lovgivning og nedlæggelse af stier side 48
 - Stifortegnelser og kortmateriale side 48
 - Formidling side 49

Stier i fremtiden

- Forskning i stiforvaltning side 53
- Friluftsrådet mener side 54

Bilag

- Gode råd om god adfærd på stier side 58
- Anbefalet stibredde for underførsler og broer side 60
- Finansiering og støttemuligheder side 61
- Fotoliste side 62
- Yderligere inspiration side 64



Indledning

Friluftsliv og stier hænger sammen.
Gode stier giver gode muligheder for friluftsliv.
Gode stier skaber adgang, binder interessepunkter,
landskaber og oplevelsesmuligheder sammen og
opfordrer i sig selv til færden i det fri.

Stier – vejen til sundhed

Stier er en vigtig del af indsatsen for folkesundhed. Friluftsliv forbedrer sundheden, og alene ophold i grønne områder kan være med til at forebygge en lang række livsstilsrelaterede sygdomme som blandt andet stress, depressioner, overvægt, type 2-diabetes og hjerte-kar-sygdomme (Hansen og Nielsen (2005)). Gode og sikre stier er afgørende for, at pædagoger og de mindste børn trygt kan færdes i det fri og komme på ture i det daglige.

Velplanlagte stier kan fungere som sikre transport- eller pendlerstier for eksempel til og fra arbejde, institutioner, skoler, indkøbsmuligheder eller fritidsaktiviteter og dermed give os en nem mulighed for fysisk aktivitet i dagligdagen. Et godt stinet kan således også bidrage til reduktion af CO₂-udslippet ved at gøre det nemmere at lade bilen stå.

Stier bidrager ikke kun til sunde borgere og et bedre klima, de er også sunde for kommunernes økonomi. Raske mennesker med en god kondition medfører færre udgifter til helbredelse, indlæggelse og genoptræning. Derudover kan et attraktivt og sikkert stinet i byen og naturen samt god adgang til natur- og

kulturoplevelser være med til at gøre kommunerne attraktive og dermed tiltrække nye borgere. I større sammenhængende naturområder som nationalparker og naturparker kan der, som en del af den rekreative infrastruktur, etableres længere stiforløb til for eksempel vandre-, cykel- og rideturister.

I byerne kan grønne stier være med til at skabe smukke byrum. Beplantning langs stier kan blandt andet strukturere og skabe identitet, øge biodiversiteten, fremme indblikket i årstidernes skiften og medvirke til at sænke temperaturen i byen om sommeren.

Afstanden til de grønne områder er beviseligt afgørende for, hvor ofte vi besøger dem og er fysisk aktive. I mange byer kan der skabes kortere afstande til de rekreative områder ved at forbinde dem i et netværk af stier, der også fører ud til byens rand og de bynære skove og naturområder. I naturen kan stier både skabe adgang til de gode naturoplevelser, tilbyde aktivitetsmuligheder for en lang række interesser og med fleksibel naturforvaltning virke naturbeskyttende ved eksempelvis at kanalisere færdslen uden om særligt sårbare områder.



Flere stier – Ja tak!

Adgang til natur, landskaber og grønne områder er et kerneområde for Friluftsrådet, og stier er en væsentlig del af indsatsen for at skabe bedre adgang. Derfor arbejder Friluftsrådet for, at der kommer flere rekreative stier i Danmark.

Friluftsrådet har med glæde bemærket, at der i de seneste år er etableret mange nye stier, ligesom der er mange nye stier på vej. Desværre har Friluftsrådet også konstateret, at der over hele landet nedlægges mange gamle stier og markveje. Det er en alvorlig trussel for friluftslivet og for samfundet i det hele taget, fordi det forringer mulighederne for at færdes og opholde sig i det åbne land. En undersøgelse foretaget af Skov & Landskab i 1999 påviste, at andelen af stier og markvejsstrækninger i jordbrugslandskabet er blevet reduceret med 40 % i perioden 1950–1988 (Højring og Caspersen (1999)). I marts 2011 blev undersøgelsen gentaget for at belyse udviklingen siden 1988. Den nye undersøgelse viser, at den negative udvikling i antallet af markveje og stier er forsat. Konklusionen er, at der i hele perioden 1954–2010 har været et kontinuerligt fald.

Resultatet af undersøgelsen fra Skov & Landskab kommer ikke som en stor overraskelse for Friluftsrådet, som jævnligt modtager henvendelser fra vores lokale kredse angående sager om nedlagte stier. Hertil skal lægges de mange sager, som offentligheden aldrig får kendskab til, fordi det ikke er lovpligtigt at gennemføre offentlig høring i forbindelse med nedlæggelse af veje og stier i det åbne land.

I indsatsen for flere og bedre rekreative stier i Danmark skal der altså både etableres nye stier, og der skal gøres en indsats for at bevare, beskytte og forbedre de eksisterende stier.

Gode erfaringer og nye idéer

For at skabe flere rekreative stier i Danmark gennemførte Friluftsrådet i løbet af 2010 et indsatsområde om planlægning og forvaltning af stier. Indsatsområdet omfattede en lang række møder og workshops med tre arbejdsgrupper fordelt over hele landet med deltagelse af 21 af Friluftsrådets medlemsorganisationer og 12 af Friluftsrådets lokale kredsbestyrelser. De tre arbejdsgrupper bidrog med deres mange erfaringer fra deltagelse i stiprojekter hvad angår rekreativ anvendelse, ønsker og behov til stier samt deres erfaring med organisering af disse projekter. Indsatsområdet blev gennem hele processen styret af en gruppe sammensat af tre medlemmer fra Friluftsrådets bestyrelse og tre medarbejdere fra Friluftsrådets sekretariat (se sammensætningen af styregruppen og de tre arbejdsgrupper bagerst i bogen).

Denne håndbog om planlægning og forvaltning af stier er i høj grad blevet til på basis af de mange gode ideer og erfaringer, der er samlet ind under møder og workshops. Bogen er krydret med en aktuel viden om planlægning og forvaltning samt gode erfaringer indsamlet fra kommuner, Naturstyrelsen, Danmarks Naturfredningsforening og andre, der arbejder med stier. Bogen skal således ses som et sammenkog af aktuelle erfaringer indhentet fra et bredt udsnit af dem, der arbejder med stiplanlægning i Danmark. Målet med bogen er, at den skal inspirere alle, der arbejder med stier, til at etablere nye stier, udvikle og forbedre samt vedligeholde og passe de eksisterende stier.

Alle kan bidrage

Alle kan bidrage til planlægning og forvaltning af stier. Borgerne og organisationerne ved, hvad der rør sig og hvilke



behov, der hersker i de enkelte kommuner. Borgerne skal blande sig i debatten og turde tage initiativ og give udtryk for deres ønsker. Lodsejerne har måske den fornødne jord, der kan være afgørende for sammenkædning af eksisterende tilbud eller adgang til den rige natur. Kommunerne har plankompetencen i byen og det åbne land og dermed muligheden for at planlægge for friluftsliv, folkesundhed og bedre klima samt pligten til at inddrage borgere og organisationer i dette arbejde.

Sådan bruges bogen

Denne bog henvender sig til kommunale planlæggere og forvaltere samt organisationer, foreninger, lodsejere og alle andre, der ønsker inspiration til planlægning og forvaltning af stier.

Bogen rummer en række elementer, der er væsentlige for planlægning og forvaltning af især rekreative stier, blandt andet en oversigt over forskellige stityper og anvendelsesmuligheder, anbefalinger til fælles anvendelse af stier, motivation til brugerinddragelsesprocesser, inspiration til hvordan faciliteter langs stier kan skabe gode synergieffekter, vejledning i bevaring og vedligeholdelse af eksisterende stier samt gode råd til processen ved etablering af nye stier.

For at gøre bogen læsevenlig og let at slå op i, er den opbygget med udgangspunkt i de fire faser, som et stiprojekt typisk omfatter: indlednings-, planlægnings-, anlægs- og drifts-

fasen. Bogen kan bruges i sin fulde længde som en guide gennem et helt stiprojekt, eller den kan bruges som et opslagsværk i forbindelse med særlige forvaltningsopgaver for eksempel i forbindelse med forbedring af eksisterende stier.

Bogen fokuserer på planlægning og forvaltning og går derfor ikke i dybden med selve entreprenørarbejdet i forbindelse med anlæg af stier. For tekniske anvisninger om anlægsfasen henviser vi til fagbøger om anlæg af veje og stier.

Stier, Spor og Ruter:

- > Stier er færdselsarealer, der er forbeholdt gående, cyklende, ridende eller andre lette trafikanter. Stier kan være befæstet med forskellige belægninger som for eksempel asfalt, stenmel, grus, sand, flis, bark eller slagter.
 - > Spor er smalle stier, der tegner sig i landskabet som følge af det slid, som brugen efterlader. Hvis et spor fortrinsvis er etableret til brug for vandrere, kaldes det også en trampesti.
 - > En rute er et begreb, der anvendes om en strækning mellem to eller flere punkter. Den består ofte af mange stier. Strækningen skal være fysisk afmærket i terrænet for at falde ind under begrebet rute. Hvis strækningen kun er angivet på et kort, eller i en folder, er det mere korrekt at anvende begrebet 'turforslag'.
-



Nye stiprojekter

Ved nye stiprojekter er der indledningsvis mange overvejelser at gøre sig. Det gælder blandt andet overvejelser som:

- Hvad er formålet?
- Hvilket område kan stien etableres i?
- Hvem kan have interesse stien?
- Hvem kan deltage i projektet?
- Hvordan skal de relevante personer involveres?

Formål, mål og visioner

Forud for selve stiplanlægningen er det væsentligt at afklare formål, mål og visioner for stiprojektet, da det under hele projektføreløbet er vigtigt at være opmærksom på, hvad stien skal og ikke skal kunne.

Formålet med stiprojekter giver ofte sig selv, fordi idéen bag stiprojektet er opstået ud fra et behov, et ønske eller en mulighed. Formålet er med andre ord årsagen til, at stiprojektet er blevet til. Det kan for eksempel være at skabe mulighed for transport mellem to punkter eller at øge adgangen til et givent område.

Målet med stiprojektet fastsættes med udgangspunkt i formålet og er således ofte en konkretisering af formålet. Det drejer sig om at opstille målbare succeskriterier, som kan bruges til at holde kursen og til den efterfølgende evaluering. Målet kan for eksempel være, at stien skal anvendes af nogle bestemte brugergrupper, eller at stien skal have et bestemt antal brugere pr. år.

Visionerne for stiprojektet kan bedst beskrives som de mere langsigtede og indirekte gevinster. For eksempel kan det

være en vision, at stien skal bidrage til at give borgerne nye erkendelser om natur, kultur og landskaber gennem mødet med terræn, vind og vejr, eller det kan være en vision, at stien skal blive katalysator for etablering af endnu flere nye sammenhænge, forbindelser og oplevelsesmuligheder i området.

Formålet med stiprojekter kan være at:

- > sikre og forbedre adgangen til natur og andre arealer
 - > skabe bedre muligheder for bestemte brugergrupper
 - > forbinde to områder
 - > skabe sikre skoleveje
 - > øge sammenhængen mellem friluftsområder
 - > forbinde to eller flere eksisterende stier for at forbedre det samlede stinet
 - > formidle natur eller kulturhistorie i et område
 - > forbedre borgernes sundhed gennem motion og cykel-pendling
-



*Lodsejer og landbrugskonsulent
drøfter placering af
trampesti*

Samarbejde

Inden et stiprojekt igangsættes, bør det overvejes, hvem der kan have en positiv eller negativ interesse i stien – dels i at bruge stien, men også i forhold til hvilke lodsejere, der kan lægge jord til, så den længst mulige rute eller det mest forgrenede stisystem kan etableres. Det bør også overvejes, om stien kan kobles sammen med eksisterende stier.

Dialog med lodsejere

Ved planlægning af rekreative stier i det åbne land skal der ofte indgås aftaler med private lodsejere. Ved etablering af nye stier er projektet ofte afhængigt af velvillig indstilling fra lodsejerne, da det ellers kan blive nødvendigt at vælge omveje ad allerede offentligt tilgængelige veje eller markveje på nogle strækninger. Ved etablering af stier på private arealer er det således vigtigt at opnå en god dialog med lodsejerne tidligt i projektet – inden der tegnes streger på kortet og pro-

jektet sendes ud i offentligheden. Én eller flere lodsejere kan hurtigt bremse et godt stiprojekt, hvis de føler sig forbigået eller føler, at de får noget presset ned over hovedet.

Den første kontakt til lodsejerne skal gerne være en positiv oplevelse. Det er derfor vigtigt, at lodsejerne ikke hører om projektet ad omveje, for eksempel gennem lokalaviser eller personer, som ikke er involveret i projektet. En tidlig kontakt til lodsejerne er en fordel, og generelt bør kontakten foretages som en personlig face-to-face samtale hjemme hos lodsejerne. Besøg på lodsejernes "hjemmebaner" er ofte den bedste måde til at få en god og positiv snak. I forbindelse med besøget er det vigtigt, at lodsejerne ikke oplever det som et "kontrolbesøg" eller et krav om, at der skal stilles jord til rådighed for projektet.

Det kan også give anledning til misforståelser, hvis kontakten foretages af kommunens embedsmænd alene. Det er derfor en god ide at medbringe en person, som lodsejerne har tilltro til – for eksempel en landbrugskonsulent eller en lodsejer, som selv har positiv erfaring med at lægge jord til stier. Det kan også være nøglepersoner i det lokale miljø, som er gode til at tale for det givne stiforløb, og som kan

GODE RÅD til en bottom-up proces

- > Lav lobbyarbejde
- > Benyt den lokale naturvejleder
- > Gå gerne direkte til den enkelte politiker
- > Gør det! Stå frem med din organisations ønsker, udfordr lodsejere!
- > Inddrag lokale folk i kontakten til lodsejerne for at skabe fortrolighed i forhandlingerne.
- > Lokale foreninger og lodsejere kan med fordel gå i samlet flok til myndighederne
- > Udnyt de forskellige faglige og fysiske kompetencer, der er til rådighed i projektgruppen.

BRUG DE GRØNNE RÅD

Uanset hvem, der tager initiativ til et stiprojekt, vil projektet ofte vedrøre både kommunen og de organisationer, der er repræsenteret i det grønne råd. Kommunen skal sandsynligvis give en tilladelse (det gælder eksempelvis stier i §3-områder), og organisationernes medlemmer bliver sandsynligvis brugere af den nye sti. Det vil derfor være helt naturligt at drøfte stiprojektet i det grønne råd.

give lodsejerne et positivt syn på stiprojektet. Sådanne ambassadører har ofte et personligt forhold til lodsejerne, hvilket fremmer processen.

Dialog med brugergrupper og andre interessenter

Når et stiprojekt begyndes, bør der med det samme gennemføres en analyse af relevante interessenter og deres forventninger til projektet (se mere i afsnittet om baggrundsviden og analyser, side 18). Herefter bør der tages kontakt til samtlige interessenter. Det er vigtigt at høre deres holdninger til projektet. Det er vigtigt, at alle, der bliver berørt af stien, bakker op om projektet og er indforståede med de aftaler, der indgås. Det kan for eksempel gøres ved at lave en bred projektgruppe eller et stilaug for et område og invitere bredt til deltagelse i arbejdet. Husk også at informere andre interessenter om, at arbejdet er gået i gang.

Relevante brugergrupper kan for eksempel være:

- > Nærliggende grundejerforeninger eller landsbylaug
- > Lokale friluftsföreninger (spejdere, vandrelaug, gangforening med flere)
- > Lokale idrætsforeninger (løbeklubber, cykelklubber, rideklubber med flere)
- > Landsdækkende interesseorganisationer (Friluftsrådet, Danmarks Naturfredningsforening, Dansk Vandrelaug, Dansk Cyklist Forbund, Danske Handicaporganisationer med flere)
- > Skoler og institutioner, der kan få glæde af stien (vuggestuer, dagplejere, børnehaver, skoler, fritidsklubber, plejehjem med flere)
- > De kommunale handicapråd

Organisering

I forbindelse med selve organiseringen af arbejdet i et stiprojekt er det vigtigt at være bevidst om projekttype og grad af brugerindflydelse. Projektet kan organiseres på mange



På en workshop kommer mange gode idéer på bordet

måder, og valget af projekttype afhænger blandt andet af ejerskab, stitype samt ønsket om den efterfølgende forankring af projektet.

Hvad enten stiprojektet udspringer af lokale initiativer og ønsker fra brugere, borgere eller lokale foreninger eller er en del af en mere strategisk orienteret planlægning i kommunen, er der en række indsatser, som kan bidrage til en god proces og et godt resultat.

For kommunen drejer det sig om at gennemføre en borger- og organisationsinvolverende proces samt at afklare projektets forankring internt i kommunen. Stier er for eksempel relevante for både miljø- og teknik-, sundheds-, skole-, børne-, kultur- og ældreområdet. Det vigtigt internt i kommunen at være opmærksom på, at der kan opnås god synergi ved at sætte fritid og kulturfolk sammen med sundhedsfolk, turismeplanlæggere, kommuneplanfolk og vejfolk samt naturforvaltningsfolk.

For borgere og organisationer drejer det sig om at tage initiativ samt at gå sammen og danne en projektgruppe, der kan tage kontakt til myndighederne.

Frivillighed i fokus

Der er mange måder at være aktiv på i samfundet. En af dem er at være frivillig, og mange mennesker vil meget gerne involveres på frivillig basis i deres lokalområder. Lokale kræfter og ildsjæle kan noget, det offentlige ikke kan, og det gælder ikke kun det traditionelle sociale område, men i stadig højere grad også frivillighed i det fri.

”Der er mange måder at være frivillig på. Nogle frivillige har måske mest lyst til at deltage i enkeltstående arrangementer, andre vil måske deltage i mere forpligtende samarbejde. Nogle vil måske indgå i politisk arbejde, andre vil måske helst gøre noget praktisk. Frivillige er forskellige. Pointen er, at vi skal give plads til alle former.” (Bo Asmus Kjeldgaard, Teknik- og Miljøborgmester i København)

Det er essentielt at huske, at frivillige ikke er en erstatning, men et supplement. Det handler om, at frivillige kan bruge deres fritid på en meningsfuld måde. De kan deltage i at skabe liv i grønne områder, være med til at etablere en sti fra begyndelsen, involveres i anlægsfasen og bidrage til den fysiske udførelse, være med til at holde de rekreative stier rene og pæne og få jord under neglene. Også børn kan lære meget af at deltage i stiprojekter. Det kan foregå gennem arrangementer, enkeltstående opgaver, selvorganisering blandt en gruppe frivillige eller partnerskaber. Kontakten til de frivillige kan for eksempel opnås gennem kontakt til de lokale foreninger og organisationer.

www.frivilligraadet.dk > publikation om frivillighed

Synergi gennem partnerskaber

Ved at gennemføre et stiprojekt som et partnerskab mellem for eksempel kommunen og lokale foreninger, organisa-

tioner eller andre ildsjæle kan der genereres god aktivitet og skabes mange synergier. Gennem partnerskaber øges projektets træfsikkerhed, og den lokale forankring og det lokale ansvar styrkes. Yderligere vil alle partnere typisk opleve fordele ved at løfte i flok, som på længere sigt vil føre til bedre dialog, ejerskab og gensidig forståelse.

Partnere kan hver især bidrage med professionel arbejdskraft, frivillig arbejdskraft, knowhow, ejendom, der stilles til rådighed, eller økonomiske midler. Lokale organisationer, foreninger og ildsjæle vil typisk både selv have en interesse i en sti og have et stort netværk samt kendskab til de lokale ønsker og behov.

Det er vigtigt at formulere klare aftaler mellem projektets partnere, og indledes der med drøftelse af en fælles vision, kan der ofte opnås en stærk følelse af medejerskab hos alle partnere. Projektledelsen vil typisk ligge hos en deltagende myndighed, men de øvrige partnere bør deltage ligeværdigt i udarbejdelsen af samarbejdsaftalen. Partnerskaber kræver tålmodighed og er i fare for at gå i stå, hvis en part ikke lever op til sin del af aftalen. For at fastholde den frivillige deltagelse er det vigtigt at sikre, at alle kan se, at projektet arbejder sig i den rigtige retning.

www.groennepartnerskaber.dk

Etablér en Kløversti

Kløverstierne skal forene borgernes muligheder for at kombinere motion og friluftsliv med natur- og kulturoplevelser.



En kløversti består af fire stieruter á fire forskellige længder (2½, 5, 7½ og >10 kilometer). Stierne udspringer fra samme centrale punkt i byen og forbinder byens interesse- og oplevelsessteder. Stierterne er tematiserede, og undervejs får man ikke alene muligheden for at røre sig og dyrke friluftsliv, men også for at opleve den lokale kultur og natur. Formidlingen i forbindelse med stiernes tilbud er afgørende og et centralt element i projektet.

Projektet er forankret i Friluftsrådet og bakkes op af et solidt partnerskab bestående af Danmarks Idræts-Forbund, Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger samt Dansk Firmaidrætsforbund. Finansieringen varetages af Tips- og lottomidlerne til friluftslivet og Nordea-fonden, og kommunerne kan opnå tilskud til etablering af kløverstier.

www.kloeversti.dk

”Der er mange måder at være frivillig på. Nogle frivillige har måske mest lyst til at deltage i enkeltstående arrangementer, andre vil måske deltage i mere forpligtende samarbejde. Nogle vil måske indgå i politisk arbejde, andre vil måske helst gøre noget praktisk. Frivillige er forskellige. Pointen er, at vi skal give plads til alle former.”
 (Bo Asmus Kjeldgaard, Teknik- og Miljøborgmester i København)

EKSEMPEL

Rundt om Hellevad

I landsbyen Hellevad i Aabenraa Kommune er nye stier og friluftsfaciliteter blevet til virkelighed i løbet af 2010 gennem projekt “Rundt om Hellevad”.

Projektet er gennemført som et unikt lokalt samarbejde, der har involveret 17 lokale foreninger, institutioner og virksomheder – heriblandt Hellevad Børnehus, menighedsrådet og Hellevad Vandmølle. Ideen bag projektet er at gøre alle de grønne områder omkring Hellevad mere attraktive for byens borgere, institutioner og turister.

Gennem projektet er der blandt andet etableret et stiforløb i Præsteskovene samt fra byen langs Surbækken og ud til Hellevad Vandmølle. Shelters og madpakkehuse er etableret for at gøre det muligt at overnatte og opholde sig i den bynære natur. Og på en afmærket motionsrute i landskabet kan landsbyens beboere nu udleve den sunde livsstil hånd i hånd med den gode naturoplevelse.

Stiforløbet er etableret inden for rammerne af konceptet “Spør i landskabet”.

www.spor.dk > Hellevad

Projektet er støttet med 400.000 kroner af LAG Aabenraa.

– Naturen er en vigtig ressource, når man skal skabe udvikling i landdistrikterne. Men naturressourcerne skal gøres synlige og tilgængelige. Og det gør Hellevad-projektet, lyder LAG-formand Erik Steen Boes begrundelse for det hidtil største tilskud, som LAG Aabenraa har givet til et enkelt projekt.



En partnerskabsorienteret proces kan typisk omfatte nedenstående fire faser:

1. Den opsøgende indsats

I denne fase afklares på baggrund af en grundig interessenanalyse, hvem der har interesse i projektet, hvordan det grønne råd kan bruges, hvem der er stiens nuværende eller kommende brugere, om der er nogle ildsjæle, der kan inddrages i projektet, og om der er nogle relevante lokale foreninger, organisationer eller institutioner, der kan have interesse i projektet.

Der kan eksempelvis inviteres til borgermøde, temadag, workshop, ekskursion eller lignende. Relevante partnere registreres, og der etableres en fælles platform, deltagerliste, elektronisk forum eller lignende, som kan være med til at sikre dialog mellem partnerne mellem møderne.

2. Partnerskabsinitierende aktioner

I denne fase fastlægges formål, visioner og ønsker til stiprojektet, og det undersøges, om der er særlige ønsker og behov i lokalområdet. Forventninger afstemmes, og der indgås klare aftaler. Opstartsmøde afholdes med partnerne.

3. Planlægningsforløbet

I denne fase beslutes, hvordan projektet skal gennemføres. Det sker på baggrund af en afklaring af, hvad partnerne hver især kan bidrage med, hvordan projektet skal finansieres, og hvordan stien skal udformes for at leve op til alle partners behov. Der lægges en plan for udførelsen af projektet.

4. Realiseringen

I denne fase anlægges stien. Det sker på baggrund af klare indbyrdes aftaler om, hvem der gør hvad. Der udarbejdes en plan for drifts- og vedligeholdelsesfasen.

(Ovenstående bygger på Kaae, Kernel og Nellemann, 2005 samt erfaringer fra Friluftsrådets indsatsområde om stier).

GODE RÅD til en top-down proces

> Begynd med en interessenanalyse

Det grønne råd kan være et godt sted at starte og arbejde sig ud fra. I nogle tilfælde kan projektet organiseres som et grønt partnerskab. Mangfoldighed i deltagelsen af interessenter skaber det bedst mulige resultat (organisationer, foreninger, lokalbefolkning, naboer, lokale uorganiserede brugergrupper, grundejerforeninger, vejlaug, skovdistrikt, handicapråd, lokale aktionsgrupper, lodsejere, turistforeninger). Vent med at sætte streger på kortet, til alle samarbejdspartnerne er med.

www.groennepartnerskaber.dk

> Dialog er afgørende

Skab en positiv ånd omkring projektet gennem dialog. Der kan opnås et godt afsæt ved at skabe ejerskab til ideen hos flest mulig partnere – inddrag organisationer, frivillige og inviter lokale brugergrupper fra starten.

> Vær omhyggelig med lodsejerkontakten

Sørg for at have argumentation klar i form af forventet anvendelsestryk på stien, brug gode eksempler. Ildsjæle fra lokale organisationer kan fungere som facilitatorer og eventuelt stå for kontakten til lodsejerne.

> Giv partnerne ansvar for konkrete opgaver i projekteringsfasen

Konkrete opgaver og ansvar giver en følelse af engagement og medejerskab. I nogle tilfælde kan selvforvaltning af økonomiske midler være et godt redskab til at skabe involvering.

> Skab synergier

Husk at involvere nabokommunerne – måske kan stier kobles sammen og skabe muligheder for længere forløb.

> Brug pressen omhyggeligt

Skab positiv presseomtale, ros involverede parter, men vent med at gå i pressen, til alle partnere og aftaler er på plads i samarbejdet.

GODE RÅD til offentlig-frivillige partnerskaber

- > Overvej deltagere nøje, og læg vægt på sikring af interessefællesskab og forventningsafstemning i de indledende faser.
- > Væg mulige opgaver, skab succeshistorier og hav tålmodighed, da projekter, som er afhængige af frivillig indsats, i nogle tilfælde kan være langvarige og kræve vedvarende engagement over lang tid.
- > Skab en fælles vision for projektets udkomme, og sørg for at sikre følelsen af medejerskab og forpligtelse hos alle partnere.
- > Indgå og formuler ligeværdige, klare aftaler, som er baseret på de frivilliges ønsker og behov.
- > God og prioriteret projektstyring er ikke mindst vigtigt i projekter organiseret som offentlig-frivillig partnerskab.
- > Husk drifts- og vedligeholdelsesfasen og prioriter denne i planlægningen af både det offentlige og de frivilliges indsats samt budgetlægningen.
- > Sørg for altid at have gode alternativer klar, hvis projektet er afhængigt af fondsmidler eller lignende og dermed sårbart over for ændringer.
- > Vær åbne overfor fonde og anden ekstern finansiering.

EKSEMPEL

Borgerinitiativ på Røsnæs

I 2009 blev en gruppe borgere i landsbyen Ulstrup på halvøen Røsnæs enige om at gøre en indsats for at stoppe den massive fraflytning og deraf følgende risiko for lukning af den lokale skole.

De dannede et udviklingsteam og søgte økonomisk støtte fra Landdistriktsmidlerne og Indenrigsministeriets Landdistriktpulje. På baggrund af tilsagn fra de to tilskudsordninger blev der først afholdt et borgermøde, hvor der blev nedsat fem arbejdsgrupper, hvoraf en var en naturgruppe,

som skulle fokusere på nye stier. En konsulent blev tilknyttet for at styre processen i projektet og udarbejde en rapport om udviklingsmuligheder på Røsnæs.

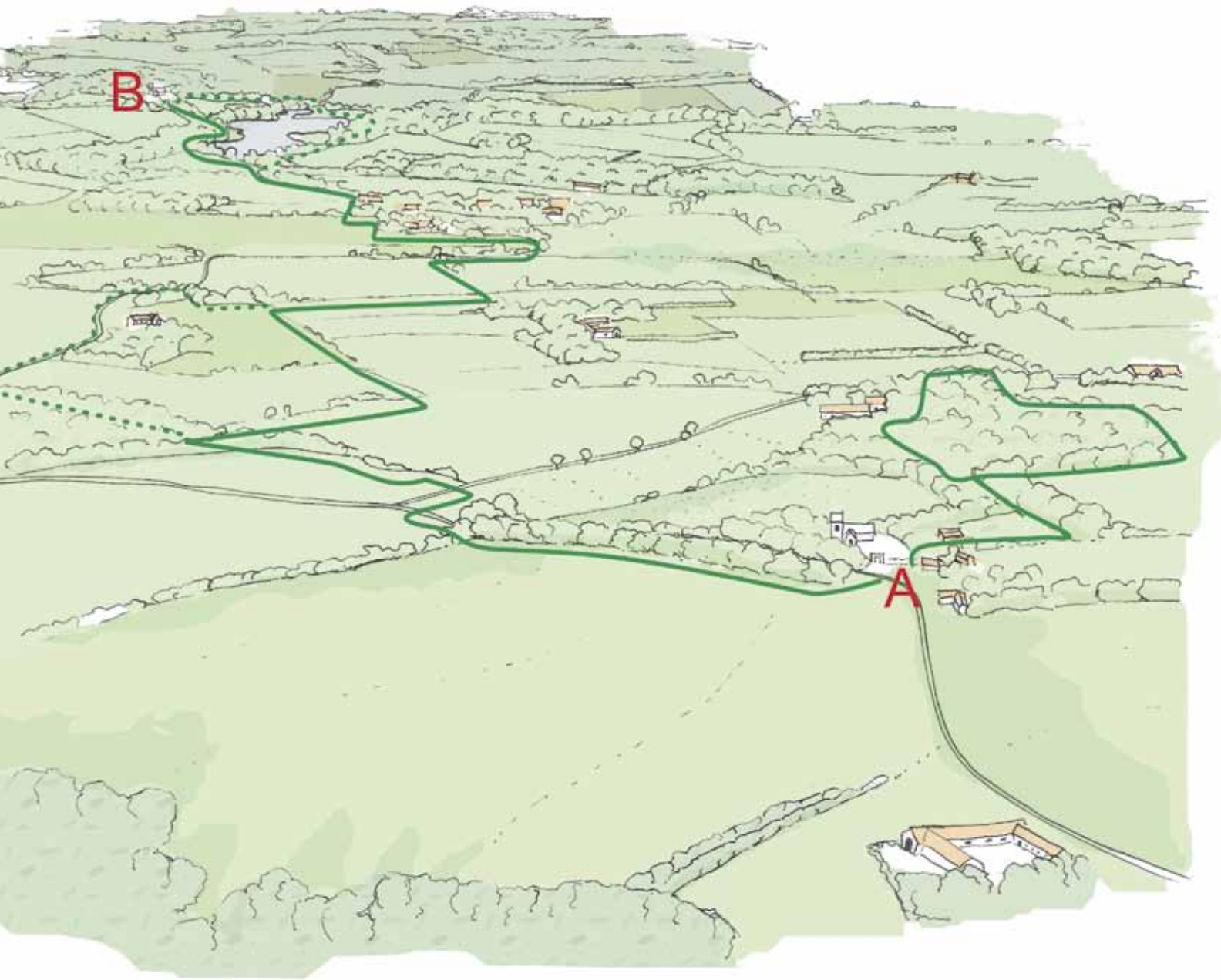
Ved en efterfølgende gennemgang af udviklingsplanen i Kalundborg Kommune blev man så begejstret, at der fra kommunens side blev taget initiativ til etablering af en cykelsti på Røsnæs. Kommunen blev opmærksom på muligheden for at opnå 50% statslig medfinansiering, og derfor blev projektet realistisk.

Lokale entreprenører

tilbød sidenhen at etablere cykelstien med hjælp fra lokalbefolkningen med henblik på at gøre projektet billigere. Røsnæsprojektet viser, at projekter kan lykkes, når lokale ildsjæle går i gang, og mange politikere vil gerne bakke op om gode projekter, når de ser et lokalt initiativ. Ud over ildsjælene var det vigtigt for projektet, at der var en professionel tovholder til at tage hånd om styringen af processen.

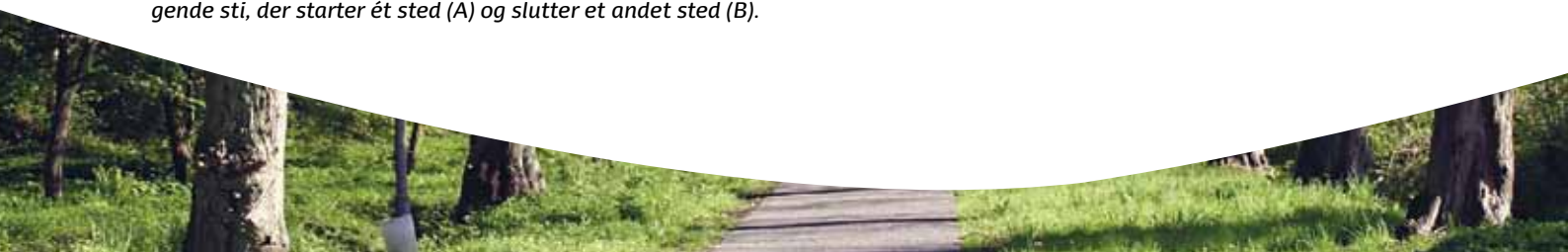
www.roesnaes-udvikling.dk





Stiens forløb er et af de første spørgsmål, der skal tages stilling til i stiplanlægningen. Skal stien for eksempel byde på mulighed for rundture, det vil sige starte og slutte samme sted (A), eller skal det være én lang sammenhængende sti, der starter ét sted (A) og slutter et andet sted (B).

Der er også mulighed for at kombinere de to typer stiforløb ved at etablere én sti, der forbinder to områder, men hvor der undervejs etableres forskellige stisløjfer, som giver mulighed for afstikkere.



Planlægning af stier

En god planlægning skaber fundament for en god sti. Planlægningen er med andre ord helt afgørende for, om projektet bliver en succes. Planlægningsfasen skal ikke forhastes. Der skal afsættes god tid til at afdække alle tænkelige muligheder og begrænsninger i projektet samt tid til at holde projektdeltagerne motiverede og engagerede.

Dette kapitel giver inspiration til overvejelser i forbindelse med stiprojektets planlægningsfase. Det drejer sig for eksempel om planlægning af stiens forløb, stiens underlag og stiens faciliteter samt finansieringen.

Valget af stiforløb afhænger i høj grad af stiens formål og forventede brugergrupper. Skal stien anvendes til pendling, skal den etableres som en forbindelse mellem to eller flere områder. Skal stien derimod anvendes til motion, vil det være ideelt at etablere mulighed for rundture af varierende længder. Tilsvarende kan der med fordel etableres stisløjfer, hvis formålet er at åbne for nye områder af naturen og føre brugerne forbi særlige steder med mulighed for nye spændende oplevelser.

Stisløjfer på en lang hovedsti, der forbinder to områder, kan give mange anvendelsesmuligheder. For eksempel kan sløjferne etableres som temastier med forskellige belægninger og faciliteter. En stisløjfe kan være en kulturhistorisk sti forbi fortidsminder, eller det kan være en lysløjpe, som i det mørke vinterhalvår giver mulighed for løb, skiløb og andre motionsformer.

www.kløversti.dk

www.rudersdalruten.dk > temaruter





Hydrologi og vegetation er to faktorer, der kan have stor betydning i stiplanlægningen

Baggrundsviden og analyser

Inden det endelige stiforløb fastlægges, er det en god ide at gennemføre en række analyser, der kortlægger de potentialer og begrænsninger, som hele stiprojektet rummer. De typiske analyser i forbindelse med stiprojekter er landskabsanalyser, interessentanalyser, kulturhistoriske analyser, vegetationsanalyser samt eventuelt faunaregistreringer. Analyserne danner blandt andet fundament for beslutninger om brugergrupper, linjeføring og faciliteter. Med analyseresultaterne i hånden er der et godt beslutningsgrundlag, som tager hensyn til både mennesker og natur. En vigtig del af planlægningen af stien er at finde balancen mellem at benytte naturen og ved hjælp af stien få adgang til særlige naturoplevelser og samtidig at beskytte naturen, landskabet og plante- og dyreliv, så unødvendig belastning af miljøet undgås.

Landskabsanalyser

Landskabsanalyser kortlægger de vigtige karakteristika ved landskabet. Det er først og fremmest terræn, hydrologi og landskabs-elementer samt eventuelle visuelle karakterer, afstande og administrative udpegninger som for eksempel fredninger. Disse faktorer er de helt basale elementer i forhold til at kunne fastlægge linjeføringen. Terrænet er for eksempel afgørende for muligheder og begrænsninger i linjeføringen. En bakke eller stejl skråning kan være en begrænsning for en cykelsti, fordi almindelige cyklister har vanskeligt ved at køre på stigninger over 5 % (Vejdirektoratet

– Vejregelrådet (2000)). Bakketoppen kan imidlertid også være en mulighed for en god udsigt, og dermed kan bakken ses som et positivt element i planlægningen af en vandresti. Det er således et spørgsmål om, hvordan terrænet udnyttes i planlægningen.

Hydrologien kan tilsvarende både medføre begrænsninger og muligheder. Fugtige lavbundsområder kan begrænse mulighederne, men det kan også give en ekstra oplevelse, hvis stiplanlægningen tager højde for det. Stien kan for eksempel etableres som en hævet træsti gennem lavbundsområdet.

I forhold til kortlægningen af landskabs-elementer er det vigtigt at vurdere, om elementerne medfører et positivt input, eller om de fungerer som en barriere. Større veje og jernbaner er fysiske barrierer, som skal undgås eller krydses ved brug af tunneler eller broer. Skove, levende hegn og plantninger til vildtet er derimod landskabs-elementer, som kan give læ på turen og varierede oplevelser.

Afstandskortlægningen kan for eksempel være afstande til parkeringsforhold, stationer, overnatningsmuligheder og andre faciliteter, som er relevante alt efter formålet med stien.

Landskabsanalyser kan gennemføres på mange forskellige måder, blandt andet gennem karakterkortlægningsmetoden eller ved brug af de mere traditionelle metoder til landskabsanalyser (se for eksempel bogen "Metoder til landskabsanalyse" af Per Stahlschmidt).

TIP

UDVIKLING AF EKSISTERENDE ASFALTEREDE STIER

Asfalterede stier kan forbedres og udvikles med nye aktivitetsmuligheder eller faciliteter, uden at det kræver omlægning af selve stien. Nye oplevelsesmuligheder kan eksempelvis skabes ved at:

- > undersøge om eksisterende natur- og kulturtilbud langs stien kan formidles og promoveres bedre
- > kortlægge områdets muligheder og gøre brugerne opmærksomme på de lokale tilbud
- > supplere med bedre skiltning, så stierne kan findes af turister, gæster eller "nye" brugere og supplere med markeringer for gode og spændende ruter, afstande og interessepunkter
- > supplere med nye faciliteter som primitive overnatningspladser, borde, bænke, cykelpumpestationer eller legepladser (se mange flere idéer side 30).
- > etablere deciderede motionsruter - eventuelt med belysning i vinterhalvåret eller digitale tidtagningsfunktioner
- > inddrage de lokale skoler og institutioner og etablere undervisningsstier eller stier egnede til småbørn og pædagoger på tur

Analysér af flora og fauna

Vegetationsanalyser og faunaregistreringer giver et overblik over, om der er særlige dyr eller planter i området. Det er vigtige informationer, som blandt andet kan anvendes til at tilrettelægge stien, så brugerne får unikke naturoplevelser. Informationen om dyr og planter fortæller desuden, om der er særlig sårbar natur i området, som skal beskyttes. Hvis det er tilfældet, bør stiforløbet, faciliteterne og formidlingen tage hensyn hertil gennem intelligent planlægning. Med det menes en kombination af kanaliseret færdsel og fleksibel naturforvaltning, hvor forvaltningen af naturområdet varierer efter behovet. For eksempel kan stien omlægges i bestemte arters ungperiode, eller bestemte færdselsformer kan begrænses i de sårbare perioder. Undersøgelser fra Skov & Landskab viser, at brugerne accepterer sådanne periodevise ændringer i adgangen på stien, hvis ændringerne er ledsaget af en god information.

www.friluftseffekter.dk > Videnblad nr. 21

Interessentanalyser

Interessentanalyser skaber et systematisk overblik over alle tænkelige interessenter i forhold til stiprojektet og fastlægger interessenternes rolle i forhold til projektets gennemførelse. Interessenterne kan være positive eller negative over for projektet, og de kan have større eller mindre indflydelse på projektets forløb og efterfølgende implementering. Det er derfor vigtigt i et projekt at fastslå de vigtigste interessenter og pege på strategier til håndteringen af disse. I de fleste lærebøger om projektleddelse findes der en række forskellige skemaer og andre

værktøjer, som kan bruges til interessentanalysen. Skemaerne skaber et systematisk overblik over interessenterne ved at:

- > identificere og gruppere interessenterne
- > beskrive interessenternes krav og deres betydning
- > prioritere interessenterne krav

Forslaget til stiens endelige forløb bør ideelt set udarbejdes, så alle interessenter kan acceptere det og på den måde få mest mulig glæde af stien. I praksis vil det dog ofte være nødvendigt at foretage en afvejning af interessenternes ønsker og behov, men også at have modet til i visse tilfælde at prioritere én brugergruppe frem for en anden.



Asfalteret sti



Grussti



Sti af flis

Stityper

Et andet afgørende forhold, der skal overvejes i planlægningsfasen, er stiens fysiske udformning og konstruktion. Det handler blandt andet om belægningen, stiens bredde og frihøjde. Disse forhold betyder meget for, hvilke brugere der anvender stien, og for stiens æstetiske tilpasning til omgivelserne. Desuden har stiens udformning og konstruktion betydning for etableringsomkostninger og plejebehov. En simpel trampesti eller et spor kan anlægges ved kratrydning og græsslåning, hvorimod stier med et højt færdselstryk stiller større krav til belægningen.

Belægningen på stien er særlig afgørende for forskellige brugergrupperes mulighed for fælles anvendelse og har også indflydelse på udgifter til etablering og vedligehold. Nedenstående giver et overblik over forskellige belægningsfordele og begrænsninger:

Asfalterede stier

Asfalterede stier er ideelle til transport, pendling og cykelture, og de er velegnede som bystier. Nogle af styrkerne ved asfalterede stier er, at de er handicap- og barnevognsvenlige, og at utraditionelle brugergrupper som rulleski- og rulleskøjtøbere har stor glæde af dem.

Asfalterede stier er dyre at anlægge, men de har til gengæld en meget lang levetid. Den lange levetid gør, at der med tiden kan opstå behov for fornyelse og forbedring af stiernes anvendelsesmuligheder, for eksempel kan der opstå nye behov eller muligheder for motion og friluftsliv.

Begrænsninger i anvendelsen af asfalterede stier er, at de ikke er egnede til alle områder og alle formål. For eksempel kan de i nogle tilfælde passe dårligt ind i naturområder og smukke landskaber, fordi de har en mere urban karakter og fremstår unaturlige. En begrænsning er også, at asfalterede stier ikke er egnede til flerdags vandreture, fordi underlaget er for hårdt.

Grusstier

Grusstier kan anvendes af mange forskellige brugergrupper og kan nemt integreres i forskellige omgivelser i alt lige fra by til land. Udgifterne til anlæggelse af grusstier varierer.

Grusstier kan etableres til fodgængere alene eller til også at kunne befærdes af ridende eller kørende.

Fordelene ved grusstier er, at de fremstår naturlige i mange typer omgivelser, og at de er relativt billige at anlægge sammenlignet med de asfalterede stier. Til gengæld kan de være mere vedligeholdelseskrevende og sværere at snerydde eller friholde for blade og affald, da det ikke altid vil kunne foregå maskinelt.

Friluftsrådet anbefaler vedligeholdelse uden anvendelse af pesticider, hvor ukrudt bekæmpes med brænding, børstning, rivning, harvning eller manual bekæmpelse af ukrudt.

Træstier

Træstier er velegnede, hvis der skal etableres stipassage gennem våde områder. De kan tilpasses det omkringliggende landskab, fremstå naturvenlige og skabe en for naturen skånsom passage gennem sumpede områder som for eksempel moser og våde enge. Træstier giver brugerne anderledes oplevelser, og de kan skabe adgang til mindre tilgængelige områder for gangbesværende, synshandicappede, små børn og barnevogne, og de kan dermed motivere til at få nye målgrupper ud i naturen.

De findes i mange forskellige former, typer og prisklasser fra brede, hævede og forarbejdede typer til simple typer bestående af brædder eller halve stammer placeret direkte på jorden. En spang er den enkleste mulige bro, som kun består af løst udlagte stammer eller planker.

Træstikonstruktionen kan med fordel udbygges med for eksempel bænke, informationstavler, naturformidling, afstikkerstier til interessepunkter, egentlige broer, vigepladser, udsigtsplatforme, naturundersøgelingsplatforme eller samlingssteder til større grupper.

Ulemperne ved træstier er, at de kan være relativt dyre at etablere, hvis de skal være egnede for kørestolsbrugere. Derudover er de vedligeholdelseskrevende og giver kun mulighed for begrænsede brugergrupper, for eksempel kan træstier være mindre velegnede til færdsel med hest.



Simpel træsti



Træsti



Sti af slagger

Stier af bark, flis eller slagger

Belægninger af bark, flis eller andet blødt materiale er især velegnede til vandrere og ridende. Fælles for stier med bark eller flis er, at de er forholdsvis billige at anlægge, men kræver en varieret grad af vedligeholdelse. For eksempel skal et underlag af flis jævnligt vedligeholdes med nyt flis, da flisen nedbrydes eller flyder væk fra stier i vandlidende områder.

Fordelene ved stier af bark og flis er, at de falder naturligt ind i omgivelserne og er velegnede til både vandrende, ridende og mountainbikere. Derimod er de ikke egnede til gangbesværede, synshandicappede og almindelige cyklister.

Stier, der udelukkende etableres til ridning, etableres gerne med løst underlag i form af flis eller slagger. Intensivt benyttede ridestier stiller store krav til underlaget og findes

ofte i tilknytning eller nærhed til ridecentre eller rekreative områder med megen ridning. På bløde underlag kan der anvendes lette materialer som bark, tørvesmuld eller flis med højt garvesyreindhold. Det er en billig løsning, men laget skal jævnligt suppleres, da flisen med tiden forsvinder fra stien eller nedbrydes. På faste (lerede) underlag kan der anvendes grusmateriale eller slagger. Slagger er et billigt restprodukt og kan udgøre et godt og mindre vedligeholdelseskrevende underlag til heste.

Hvad er slagger?

Forbrændingsslugger er den rest af det indfyrede affald på forbrændingsanlægget, som ikke kan brænde, og som tages ud i bunden af ovnen. Slagger fra forbrændingsanlæg kan genanvendes i bygge- og anlægsarbejder med gode resultater, idet slagge erstatter traditionelle materialer, primært råjord og sand. Slagger kan anvendes til bundsikringslag, for eksempel ved etablering af veje, stier eller fundamenter.

GODE RÅD
til etablering
af træstier

- > Simple træstier som for eksempel balancebomme kan være en god motorisk udfordring for børn og motionister. De kan etableres i forbindelse med motionsstier, tarzanstier og lignende.
- > Etablering af kørestolsegnede træstier kan tilgodese gangbesværede, synshandicappede, børn og børnefamilier eller skabe adgang til svært tilgængelige, våde og sårbare naturområder.
- > Anvendelse af uhøvlede planker kan anbefales, da de bliver mindre fedtede og glatte i vådt føre.

- > Simple hegn kan etableres på steder, hvor sikkerheden skal øges for især brugere i kørestole eller med barnevogne. Ligeledes kan der med fordel etableres hjulværn og håndlister på brede og kørestolsegnede træstier.
- > Friluftsrådet anbefaler udelukkende anvendelse af miljøcertificeret træ og leverandører samt anvendelse af holdbare og skridsikre materialer.

Trampesti



Mountainbikespor



Trampestier, spor og hovslag

Når der ikke stilles krav til belægningen, og der ønskes etableret billige stier, som falder naturligt ind i omgivelserne, er trampestier og spor en god løsning. Det er smalle, diskrete og ubefæstede stier, der anlægges direkte på det eksisterende underlag, hvad enten det er sand, jord, græs eller andet.

Trampestier og spor kan anlægges mange steder, da der ikke stilles særlige krav til terræn og underlag. De kan for eksempel etableres i skove, på udyrkede arealer, langs markskel, skovbryn, diger, vandløb og lignende eller i byområder mellem eksisterende cykelstier og offentlige veje.

Mindre benyttede ridestier kan anlægges helt simpelt, eksempelvis blot som et hovslag, der vedligeholdes ved brug.

www.spor.dk

www.naturstyrelsen.dk > aktiv i naturen

Både omkostninger til etablering og vedligeholdelse af trampestier og spor er forholdsvis lave. Begge dele foregår typisk naturligt ved nedtrampning af vegetation gennem færdsel eller ved klipning af græs og anden vegetation et par gange årligt samt ved fjernelse af nedhængende grene eller væltede træer. I højsæsonen vil græsset dog skulle klippes hver eller hver anden uge (afhængigt af antal brugere), hvis der ønskes et klippet spor. Udgifterne til etablering afhænger af jordbunden, terrænet og den forventede belastning. Dertil kommer udgifter til markering, formidling, eventuel administration, forhandling med lodsejere og opkøb af jord.

Ulemperne ved trampestier og spor er, at de ikke er egnede til personer med bevægelseshandicap eller barnevogne.

www.ds.dk > rekreative arealer for alle – eksempelsamling

Bredde og frihøjde

Hvor bred en sti skal være, og hvor meget frihøjde der kræves, når stien for eksempel skal under broer, afhænger af, hvem der skal anvende stien. Der kan være store forskelle på de enkelte brugergrupperes behov. Det er derfor en god idé at være opmærksom på de forskellige brugeres behov, hvis flere brugergrupper skal anvende samme sti.

Skal stien kun anvendes af ridende, skal den have en bredde på minimum 0,5 meter og en frihøjde på mindst 3 meter (jævnfør tabel 1). Af hensyn til vedligeholdelsen bør ridestier, hvor det er muligt, have en bredde, der muliggør færdsel med vedligeholdelsesmaskiner.

Skal stien alene anvendes af vandrere, kan en bredde på 0,5 meter og en frihøjde på 2 meter accepteres (jævnfør tabel 1). Den optimale stibredde afhænger dog af brugerne og færdselstrykket på stien. Skal stien anvendes af brugere med barnevogn, bør bredden være noget større, således at to personer kan passere hinanden med barnevogne.

Ovenstående henviser til minimumskrav, men så vidt det er muligt, bør stierne af sociale årsager være så brede, at flere brugere kan færdes ved siden af hinanden samtidig.

Når en sti krydser en vej eller jernbane over en bro eller gennem en underførsel, er der særlige bredde- og højdeforhold, der skal tages hensyn til. Se mere i bilag 2.

Tabel 1

	Min. bredde	Frihøjde	Rejsehastighed	Dagsmarch	Bedste belægning
Cyklister	1,5 m	2,2 m	15–30 km/t	50 km	Asfalt/grus
Vandrere	0,5 m	2,0 m	3–5 km/t	20 km	Grus/græs
Ryttere	0,5 m	3,0 m	7–10 km/t	30 km	Sand/flis/slagger/ græs

EKSEMPEL

Kom hurtigt gennem byen i grønne omgivelser

Den Grønne Sti er en del af en større cykelrute, der fungerer som hovedvej for cyklister i Frederiksberg Kommune og Københavns Kommune. Ruten omfatter godt ni km cykel- og gangsti og strækker sig fra Lyngbyvejen i nord over Nørrebro og Frederiksberg til Valby i vest. Herfra er ruten forbundet til cykelstisystemet ved Hvidovre.

- > Den Grønne Sti er blevet til i et samarbejde mellem Transportministeriet og Frederiksberg og Københavns kommuner i et forsøg på at få flere til at cykle og fremme sikker cykeltrafik.
- > Den Grønne Sti er et tilbud til de mange cyklister, der færdes på kryds og tværs i storbyen. Et tilbud om en hurtigere rute i behagelige grønne omgivelser - og i fred for biltrafikken.

- > Den Grønne Sti er en selvstændig cykel- og gangsti, der i det væsentlige er anlagt på gamle jernbanearealer i Frederiksberg og Københavns kommuner.

Baggrunden er, at fire ud af ti cykelture i Storkøbenhavn er ture mellem hjem og arbejde eller uddannelsessted; omkring en tredjedel af alle ansatte i københavnske virksomheder cykler således til og fra arbejde. Der er

i dag et stort pres på hovedindfaldsvejenes cykelstier. På disse strækninger kæmper de hurtige og de mere besindige cyklister om pladsen, og alle skal hyppigt stoppe op for trafiklys og busstoppesteder. Det giver dårlig komfort og dårlig sikkerhed for alle.

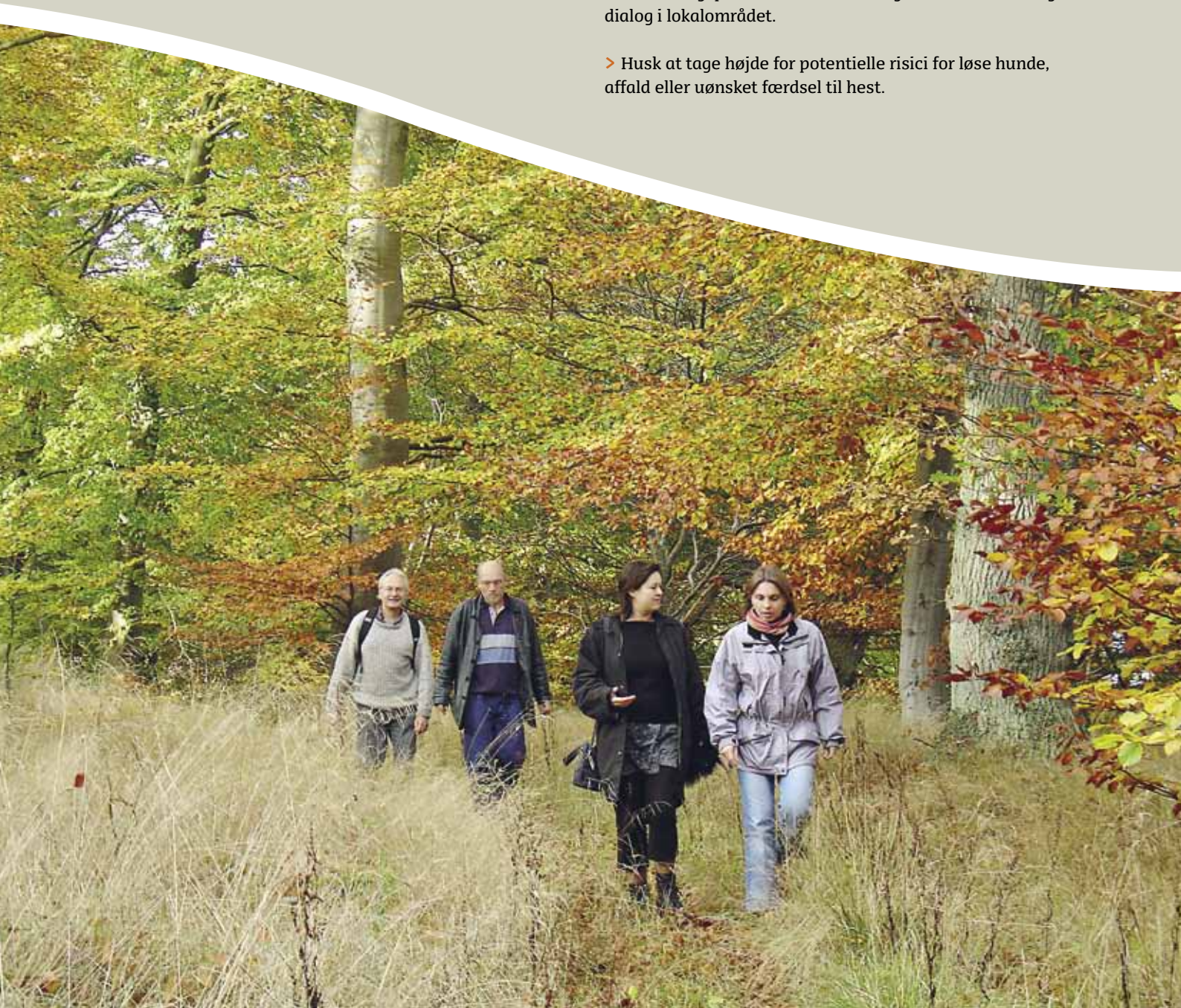
www.frederiksberg.dk > den grønne sti



GODE RÅD

til frivillige, der ønsker at arbejde for etablering af spor

- > "Gå efter" lodsejere, som brænder for at vise deres område frem.
- > Lad en lokal landbrugskonsulent præsentere idéen og kontakt lodsejere i fællesskab.
- > Lad en anden positiv lodsejere deltage i kontakten.
- > Husk at fortælle om fordelene, for eksempel at et spor giver god mulighed for at vise bedriften frem og pleje landbrugets image, at besøgende vil holde sig til sporet, og at etableringsprocessen kan skabe nye bekendtskaber og dialog i lokalområdet.
- > Husk at tage højde for potentielle risici for løse hunde, affald eller uønsket færdsel til hest.





EKSEMPEL

Spor i Landskabet

Spor i landskabet er vandrestier, der giver alle interesserede mulighed for at opleve sider af den danske natur, som ellers ikke er tilgængelige for offentligheden.

Projektet har til formål at forbedre befolkningens muligheder for på vandreture at opleve den danske natur på egen hånd. Sporene bliver lavet på baggrund af frivillige aftaler med jordejerne, som etablerer vandrestier på deres jord, skov og/eller åbne land. Spor i Landskabet skal være med til at fremme dialogen mellem brugerne af sporet og jordejerne. De markerede spor er med til at skabe interesse og forståelse for produktion i landskabet.

Spor i Landskabet vokser frem til 2015 med støtte fra Nordea-fonden og Lokale Grønne Partnerskaber. Det be-

tyder, at lodsejere, skovejere og andre interesserede har mulighed for at få økonomisk støtte til de direkte materialeomkostninger. Også udviklingen af ny formidling af sporene støttes, så de vandrende sikres større udbytte af turene. Bag Spor i Landskabet står Dansk Skovforening, Friluftsrådet, Danmarks Naturfredningsforening, Kommunernes Landsforening, Landbrug & Fødevarer, Naturstyrelsen og Landdistrikternes Fællesråd.

www.spor.dk



SPOR I LANDSKABET



Løbere og ridende
på samme sti

Brugergrupper og gensidig respekt

Sammen med stiens forløb og belægning er det nødvendigt at overveje, hvem der skal kunne bruge stien. Skal det være en sti til ridende, til vandrere eller mountainbikere, eller skal flere brugergrupper kunne bruge stien på samme tid? Mødet mellem mennesker og deres forskellige friluftaktiviteter giver i langt de fleste tilfælde positive oplevelser. Det er derfor en god idé at overveje mulighederne for at etablere stier, der kan være til fælles anvendelse.

Hvis der ønskes en sti med mulighed for fælles anvendelse, stiller det særlige krav til bredde, belægning og udformning af stien, men også til formidling og brugerinddragelse, så der kan skabes gensidig respekt og forståelse brugergrupperne i mellem.

Undgå konflikter

De største udfordringer i mødet mellem forskellige brugergrupper på samme sti handler om typen af underlag, bredden på stien, færdselshastighed og gensidig respekt. Særligt tre grupper af brugere skiller sig ud, når det handler om konflikter brugerne i mellem: Mountainbikere, ridende og hundeejere. Udfordringen med mountainbikere handler om, at de ofte færdes med stor fart og næsten lydløst. Det kan medføre uheldige overraskelser for andre brugergrupper, når mountainbikerne pludselig og med stor fart dukker op.

Udfordringen med ridende handler ofte om, at mange føler sig utrygge i nærheden af hestene, og at de kan ødelægge belægningen ved hensynsløs ridning og ridning i perioder med tøbrud og store nedbørmængder. Udfordringen med hundeejere handler om hundenes efterladenskaber samt problemer med hundeejere, der ikke respekterer, at der er steder, hvor hunde skal holdes i snor.

I de tilfælde, hvor der af en eller anden grund er konflikter, kan de oftest løses ved hjælp af intelligent planlægning (se afsnittet om baggrundsviden og analyser, side 18) og god formidling. For at undgå konflikter mellem flere brugergrupper på samme sti kan det være godt at inddrage brugerne tidligt i processen og sammen med brugergrupperne udarbejde et kodeks for god adfærd og gensidig respekt. Find inspiration til et adfærdskodeks i bilag 1, hvor der er sammenfattet en række gode adfærdsregler udarbejdet af forskellige organisationer.

Foruden de omtalte problemer kan der i særlige tilfælde om vinteren også forekomme konflikter i forholdet mellem skiløbere og andre brugere af stierne. Disse konflikter handler om, at skiløbernes spor bliver ødelagt af andre brugere af stierne, fordi de ikke respekterer sporene.

TIP

FLERE OM DE SAMME STIER

”Man kan sagtens lave stier, der kan bruges til mange typer idræt. Løbende og gående foretrækker stier med blødt underlag, mens cykler, rulleskøjter og rullerki klarer sig bedst på fin asfalt. Et hovslag ved siden af cykelstien sikrer ridende gode forhold. Men ridende kan også bruge cykelstier og trampestier, hvis de får lov.

”Tænk mange brugergrupper ind fra starten, når der skal laves en sti. Både cyklende, stavgængere, løbende, ridende og måske rullende. Måske kan flere typer stier ligge parallelt og samle sig gennem snævre passager,” foreslår Dorthe O. Andersen, miljøkonsulent i Danmarks Idræts Forbund. ”Samarbejd med brugerne. Ved Furesøen samarbejdede skovdistriktet med en gruppe mountainbikere om en sti, der skulle være så attraktiv, at den fik mountainbikerne væk fra Panoramastien, hvor der er mange gående. Det lykkedes, fordi mountainbikerne ved præcis, hvad der gør en sti spændende.”

Kilde: Dansk Byplanlaboratorium (2009).



Friluftseffekter

De nævnte konflikter er dog sjældne. Generelt synes folk, at det er positivt at møde andre brugergrupper på stien. Forskningsprojektet 'Friluftslivets effekter på naturen' bekræfter dette. Som en del af forskningsprojektet er der foretaget en undersøgelse af brugernes holdning til at møde andre brugergrupper. Undersøgelsen viser, at de færreste besøgende i naturen føler sig overrendt af andre besøgende. Tværtimod angiver ganske mange, at mødet med andre besøgende forøger deres fornøjelse ved at bevæge sig rundt i naturen.

www.friluftseffekter.dk > videnblad nr. 5 og nr. 6

En del af forklaringen på, at der sjældent opstår konflikter mellem forskellige brugergrupper på samme sti, er, at mange organisationer er gode til at informere deres medlemmer om hensynsfuld adfærd. Selvorganiserede brugergrupper som for eksempel ridende, mountainbikere og hundeejere, der ikke er medlem af en forening, mangler ofte denne information. Det kan give anledning til konflikter brugergrupperne imellem, og derfor må der tænkes i nye formidlingskanaler for at nå ud til disse med de gode budskaber om hensynsfuld adfærd. De kan blandt andet kontaktes via aviser, opslag på biblioteker eller i lokale supermarkeder, omdeling af infomateriale til husstande eller foldere placeret hos cykelhandlere og sportsbutikker.

GODE RÅD

om brugergrupper og fælles anvendelse af stier

> Synergier i fælles anvendelse

En sti bør etableres under hensynstagen til forskellige behov og ønsker fra viften af brugergrupper. Ofte kan der være både oplevelesmæssige, økonomiske og praktiske fordele ved at etablere stier til fælles anvendelse eller lægge parallelle stier således, at brugerne glædes over mødet med hinanden.

> Bredden er afgørende

Bredden skal tilgodeses mulighed for, at forskellige brugergrupper kan passere hinanden. Eksempelvis bør cyklende og ridende som udgangspunkt tilgodeses med brede stier, så der er plads til, at de kan passere andre uden at være til gene. Alternativt kan der etableres et hovslag langs stien.

> Adskillelse af brugergrupper

Forskellige brugergrupper kan på samme sti adskilles for eksempel ved hjælp af forskellige belægningstyper, en smal græsabat, et lavt hegn, tydelig markering med maling eller farveskift i belægning.

> Kodeks for hensynsfuld adfærd

Der bør brugergrupperne i mellem udarbejdes et samlet kodeks for hensynsfuld adfærd på stien.

> Skiltning er afgørende

Der bør skiltes og formidles tydeligt i forhold til, hvem stien er beregnet til og for at fortælle om hensynsfuld adfærd.

www.friluftseffekter.dk > videnblad nr. 20, 21 og 26

> Hensyn til personer med handicap

Der bør tages hensyn til personer med handicap med hensyn til belægning, hældning, faciliteter og vedligeholdelse. I eksempelsamlingen "Rekreative arealer for alle" af Dansk Standard, findes rigtig mange gode eksempler på handicaptilgængelige stier i naturen. Eksemplerne er rigt illustreret med billeder og tekst. Desuden er der også medtaget eksempler på uheldige forhold, som alle kan lære af.

> Overvej belægningstypen

Belægningstypen bør nøje overvejes i forhold til fælles anvendelse. Stier, der kan blive meget våde og mudrede, er ikke egnede til ridende og personer med handicap, hvorimod vandrere og mountainbikere godt kan færdes på mudrede stier. Hårdt underlag giver mulighed for flest mulige brugergrupper.

> Speciel indsats for skiløbere

Skiløjper bør ikke kombineres med gående, cyklende og ridende færdsel. For at forhindre konflikter mellem skiløbere og andre brugere, er det en god idé, at de pågældende organisationer mødes inden vintersæsonen og aftaler fælles "spilleregler". Når der etableres skiløjper, skal det suppleres med skiltning, der formidler hensynet til skiløbene og alternative ruter for øvrige brugergrupper. Det er vigtigt, at et sådan budskab også kommer ud til de selvorganiserede brugere.

> Informér brugerne

Stier til fælles anvendelse bør altid ledsages af kommunikation brugergrupperne i mellem og skiltning/formidling, der fortæller om muligheden for at møde andre friluftsudøvere.

EKSEMPEL

Den nedlagte jernbane mellem Maribo og Rødby

Lollands Hestelaug udvikler ridemulighederne på Lolland.

Flere steder på rutenettet er der strækninger, som kombinerer ridesti og sti til andre brugergrupper. Ifølge formand Egon Larsen er der ikke kommet klager over denne flersidige brug. En del af stien er anlagt på den

nedlagte jernbane mellem Maribo og Rødby. Cyklister, gående og løbende benytter grusstien i midten, mens rytterne har mulighed for at ride i den én meter brede græsribat, der findes på hver side af stien.

www.riderutelolland.dk



EKSEMPEL

Formidling fremmer forståelsen

Ballerup Kommune, Naturstyrelsen og Københavns Skiklub arbejder tæt sammen om vinterens lokale langrendsløjper. Skiklubben og Naturstyrelsen præparerer løjperne, og kommunen informerer om mulighederne gennem lokalavis, på hjemmesiden og på opsatte informationstavler.

Kommunen har dels ved tilskud til rydning af træer, udarbejdelse af løjpekort samt opsætning af nye led gjort det muligt at skaffe passage mellem områderne mellem de hegnede marker, hvor kvæg og får græsser om sommeren.

Løjperne består dels af skispor til klassisk teknik (kun til skiløbere) og af et skispor til skøjte teknik, som er et fladt sammentrykket snespor, der kan bruges af både skiløbere, gående og hunde.



Fugletårn



Bålhytte



Faciliteter og støttepunkter

Når der skal planlægges en sti, bør faciliteter og støttepunkter til friluftslivet altid overvejes. Støttepunkterne kan etableres som start/stop eller pausepunkter på et stiforløb, og de er ofte indrettede med forskellige faciliteter, der giver mulighed for aktiviteter, for eksempel et bålsted, en shelter, en bådebro eller lignende. Støttepunkterne kan også have en aktiv oplevelsesmæssig dimension som for eksempel steder med friluftsudstyr, formidlingsudstyr og/eller naturvejledere tilknyttet.

Definition af Faciliteter og Støttepunkter

- > Faciliteter i tilknytning til stier er installationer, der på den ene eller den anden måde gør det lettere og mere bekvemt at anvende stierne. Det kan være alt lige fra afmærkning og skiltning af stien til bålpladser og madpakkehuse i tilknytning til stien.
- > Støttepunkter for friluftslivet er steder i landskabet, indrettet med særlige faciliteter, der kan fungere som udgangspunkt for forskellige aktiviteter.

Både i etablering af en ny sti og ved forbedring af en eksisterende sti er det vigtigt at have fokus på faciliteterne. Det skyldes blandt andet, at mange brugergrupper efterspørger bestemte faciliteter. Det kan for eksempel være børnehaven, der efterspørger toiletter eller madpakkehuse, eller det kan være motionisten, der efterspørger kilometerafmærkning og motionsredskaber. Faciliteter kan bruges til at formidle budskaber eller give særlige oplevelser til stiens brugere og til at regulere færdslen på stierne. Faciliteter og støttepunkter for friluftslivet kan med andre ord være helt afgørende for, om et stiprojekt får succes, fordi faciliteterne har stor betydning for, hvem der anvender stierne, og hvordan stierne anvendes.

Planlægning af faciliteter og støttepunkter

Overvejelser om faciliteter og støttepunkter for friluftslivet bør foretages tidligt i stiplanlægningen for at sikre, at faciliteterne indpasses i projekteringen. Det vil dog ofte være en fordel at have afklaret stitypen, brugergruppen, omgivelserne og formålet med stien, før man starter planlægningen af faciliteterne.

Ideelt set bør overvejelserne om faciliteter baseres på behovsanalyser og landskabsanalyser for at få et helt klart billede af, hvilke faciliteter der er behov for, og hvor de bør etableres.

Der findes utrolig mange forskellige former for faciliteter og støttepunkter i tilknytning til stier, og det kan derfor være vanskeligt at overskue de mange forskellige muligheder.

Spange og broer giver mulighed for at krydse åer



Sluser og bomme kan anvendes til at regulere stiens brugergrupper

Faciliteterne kan, som beskrevet nedenfor, med fordel deles ind i fire kategorier:

Faciliteter til bedre adgangsforhold

Denne type faciliteter kan anvendes til at forbedre adgangsforholdene mellem stien og de omkringliggende arealer eller til at forbedre muligheden for færdsel på selve stien, hvor stien passerer fysiske forhindringer som hegn, diger, vandløb eller skrænter. Faciliteterne kan for eksempel være en trappe op ad en skrænt, en rampe, der giver kørestolestolsbrugere mulighed for at komme over et dige, en kvægrist, der giver adgang til et indhegnet område, eller en bro, der giver mulighed for passage af en å.

Faciliteter til bedre adgangsforhold dækker også over faciliteter, som kan bruges til at regulere brugergrupperne på stien, for eksempel bomme, sluser eller andre passager, der kan forhindre motoriseret kørsel og dermed kan bidrage til at gøre stien mere bekvem for de gående.

- > Skal stien passere en å, kan der udlægges trædesten, spang eller broer. Sørg for at vælge den løsning, der passer til stitypen, stiens formål og brugergruppen. For eksempel passer trædesten godt til en motionssti, hvor der skal være nogle udfordringer, og en lille spang med naturtilpasset

udseende passer fint til en trampesti. En flot bro med gælder kan derimod passe bedre til en større sti, hvor flere brugergrupper skal kunne anvende broen.

- > Skal stien passere et indhegnet område, kan der etableres stenter, kvægriste, låger eller sluser. Sørg for at vælge den løsning, der passer til stitypen, stiens formål og brugergruppen. For eksempel er låger den bedste løsning til ridende, kvægriste en god løsning til cyklister og stenter en fin løsning til gående. Sluser kan også være gode til vandrere, men de er dog ikke egnede til vandrere med store vandrerygsække, fordi det er besværligt at komme igennem smalle sluser med en stor rygsæk på.
- > Skal stien være velegnet til kørestolsbrugere, er det vigtigt at være meget opmærksom på at sikre et jævnt underlag samt en glidende overgang mellem stien og de forskellige faciliteter. Niveauforskel mellem sti og bro/spang skal undgås, for eksempel ved at anvende ramper. Det er også vigtigt, at låger i indhegninger ikke etableres som skråtstilrede (selvlukkende) låger, fordi de kan være meget svære at åbne, når brugeren kommer fra den side, som lågen hælder væk fra.

www.ds.dk > rekreative arealer for alle – eksempelsamling

Kvægriste, låger og stenter giver adgang til indhegnede arealer





Skilte, plancher og informationsstandere - tre eksempler på faciliteter til vejvisning og afmærkning

Vejvisnings- og formidlingsfaciliteter

Formidlingsfaciliteter omfatter alle former for faciliteter, der har til formål at give stiens brugere informationer om stien og omgivelserne. Det kan være information om stiens beskaffenhed, underlag, tilladte brugergrupper og handicap-faciliteter eller oplevelser langs med stien som for eksempel kulturhistorie, dyr, planter, landskaber og seværdigheder. Sådanne faciliteter kan være formidlingsposter til elektronisk formidling med 2D-stregkoder eller Bluetooth, informations-tavler, kortmateriale, foldere, guider, plancher eller natur- og besøgscentre.

Vejvisningsfaciliteter omfatter alle faciliteter, der bruges til afmærkning af en sti, spor eller rute. Det kan være til angivelse af delstrækninger på en rute eller til at give informationer om vejvalg, således at brugerne kan finde vej og være sikre på, at de færdes på den rette rute. Faciliteterne kan også være piktogrammer, farvede pletter, logoer eller tekst, som indgraveres, brændes eller males på træer, sten, opsatte pæle eller på skilte. Det kan desuden være vejvisning gennem elektronisk formidling, for eksempel applikationer, som giver brugerne mulighed for at downloade GPS-ruter og GPS-waypoints til deres mobiltelefoner (smartphones) eller GPS-modtagere. På denne måde kan brugerne følge en fastlagt rute, uden at den afmærkes i terrænet.

Afmærkning og vejvisning af cykel-, vandre- og rideruter på offentlige veje eller stier skal godkendes af Vejdirektoratet, og derfor er det vigtigt at være opmærksom på de gældende vejregler. Ifølge bekendtgørelsen om vejvisning af cykel-, ride- og vandreruter skal afmærkningen og vejvisning udformes som anført i Vejdirektoratets vejregler. Formålet med vejreglerne er blandt andet at sikre en entydig vejvisning, således at brugerne har kendskab til betydningen af de anvendte symboler og skilte, uanset hvor i landet de befinder sig. Det er dog muligt at søge om dispensation til at anvende anden afmærkning end foreskrevet i vejreglerne som for eksempel et andet design eller logo. Dispensationen skal søges hos Vejdirektoratet. Vær opmærksom på, at behandlingstiden for en dispensationsansøgning kan være meget lang.

> I forbindelse med planlægning af formidlingsfaciliteter er det vigtigt at være opmærksom på stiens brugergrupper. Informationstavler kombineret med for eksempel en vandretursfolder er ofte en rigtig god løsning til voksne. Men hvis målgruppen er børn og unge, kan det være en bedre idé at anvende elektronisk formidling som for eksempel audioguides, applikationer, 2D-stregkoder, Bluetooth eller GPS-baseret formidling. Friluftsrådet har gennem projektet "Put Danmark i lommen" været med til at udvikle et

Kort, skilte og piktogrammer - tre eksempler på faciliteter til vejvisning og afmærkning





Applikationer, GPS-waypoints og 2D-stregkoder – tre eksempler på elektronisk vejvisning og formidling

koncept for formidling af natur og friluftsliv på filmklip, der overføres til mobiltelefoner via Bluetoothsendere placeret på udvalgte steder langs rekreative stier.

www.putdanmarkilommen.dk

- > Supplerende afmærkning af særlige ruter kan være med til at give stien et særegent udtryk, som gør den let genkendelig for brugerne. Men uanset hvilken afmærkning der anvendes, bør den tilpasses stiens omgivelser og brugergrupper. For eksempel er en diskret afmærkning på sten og træer en god løsning til en trampesti i et naturområde, men det er en dårlig løsning til en cykelsti, fordi cyklisterne bevæger sig hurtigere i landskabet og derfor har brug for synlig afmærkning.

Et unikt logo og afmærkning med farver kan give stien et særegent udtryk





Tovbaner, legepladser og balancebomme – faciliteter der bidrager til en sjov sti for børn

Faciliteter til oplevelser og aktiviteter

Denne type faciliteter kan anvendes til at give stiens brugere særlige oplevelser eller til at målrette stien mod særlige brugergrupper. Faciliteterne etableres langs med stien og giver brugerne mulighed for at foretage særlige aktiviteter undervejs som for eksempel at klatre, lege, spille, motionere, lave mad over bål eller se på fugle, kunst eller kultur.

- > Skal stien målrettes børneinstitutioner og -familier, kan det være en god idé at etablere faciliteter, der fremmer muligheden for leg og spil som for eksempel tovbanner, klatretræer, labyrinter, balancebomme, naturlegepladser og boldbaner.
- > Skal stien fremme borgernes muligheder for og lyst til at motionere, kan det være en god idé at etablere faciliteter, der giver mulighed for andre former for motion end blot løb, ridning og cykling. Det kan for eksempel være redskaber til styrketræning, forhindringsbaner eller områder langs med stien, hvor der er mulighed for særlige aktiviteter – måske en rulleskøjtebane eller en mountainbikebane. Det kan også være en idé at etablere faciliteter, der giver løbe-, cykel- eller ridturen en ekstra udfordring.

- > Dansk Orienteringsforbund har udviklet et koncept, som giver almindelige borgere mulighed for at prøve en orienteringsbane. Konceptet kaldes "find vej i".

www.findveji.dk

- > Et andet godt eksempel er sundhedssporene, hvor man kan måle sit kondital ved hjælp af en test, som enten gennemføres i løb eller gang.

<http://dk.halsosparet.se>

- > Et tredje eksempel er Forskerruten i Rudersdal Kommune. Her har kommunen installeret et permanent tidtagningsanlæg og en "computer", som beregner kondital.

www.rudersdalruten.dk > temaruter

I tilknytning til motionsstier er det også en god ide at etablere et trailcenter eller støttepunkt ved stiens start. Et trailcenter er udgangspunkt for afmærkede motionsruter. Det kan være et omfattende center eller blot et simpelt "læskur" med opbevaringsbokse, knager og strækbomme samt information om afmærkede ruter, som kan anvendes af motionister, der vil gå, løbe, cykle, træne orienteringsløb eller stå på ski i skoven.

Orienteringsposter, tidtagningsudstyr og trailcentre – faciliteter der giver nye muligheder for motionister





Picnicpladser, borde og bænke langs stien giver mulighed for at nyde en udsigt eller en frokost i det grønne

Faciliteter til rast og hvile

Denne type faciliteter anvendes til at give stiens brugere mulighed for at gøre hvil i kortere eller længere tid. Det kan for eksempel være et sted, hvor den besøgende kan sidde kortvarigt og spise en medbragt madpakke, eller det kan være et sted til længere ophold og eventuelt overnatning.

- > Faciliteter til korterevarende ophold kan henvende sig til alle brugergrupper og er relevant at planlægge i forbindelse med de fleste stiprojekter. Hvis der er en særlig udsigt et sted, eller der er en krog med sol og læ, vil det ofte være et oplagt sted til en bænk.
- > Hvis målgruppen for stien er brugere, der kommer langvejs fra, kan det være nødvendigt at etablere en parkeringsplads suppleret med borde, bænke, skraldespande og toilet. Hvis det er en ridesti, og brugerne kommer med hestetrailere, skal parkeringspladsen indrettes, så der bliver plads til at parkere og vende en trailer. Desuden sætter mange ryttere stor pris på bindebomme og pausefolde ved parkeringspladserne.
- > Faciliteter til overnatning er især relevant at planlægge i forbindelse med etablering af længere vandre-, cykel- og rideruter. De bør tilpasses omgivelserne og brugergrupperne. Nogle steder vil et stykke græs med plads til et telt

være en fin løsning, og andre steder vil shelters eller små hytter være bedst. Ved etablering af shelters er det vigtigt at inddrage brugergrupperne. Shelters kan bygges på mange måder, og beliggenheden i forhold til vindretningen er også afgørende for, om en shelter bliver brugt.

www.overnatningidetfri.dk > lav en teltplads

- > Eksisterende bygninger kan udnyttes til rast og hvile. For eksempel er der langs Hærvejen etableret adskillige herberger i eksisterende bygninger, herunder lader og staldbygninger. Mange steder i landet er der også etableret høhoteller, som er steder, hvor der kan overnattes med hest.

www.islandshest.dk > natur

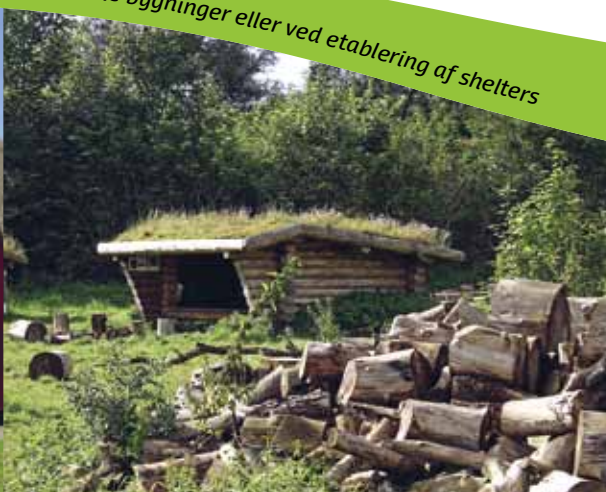
www.haervej.dk > på tur langs hærvejen

Definition af en shelter

” – en shelter er en lav åben hytte, der primært er til brug ved overnatning”

Friluftsrådets bestyrelse, (marts 2005)

Faciliteter til overnatning kan indrettes i eksisterende bygninger eller ved etablering af shelters



GODE RÅD

til etablering af faciliteter

> Indtænk faciliteter tidligt i planlægningen

Hvis faciliteter indtænkes allerede i de indledende faser af planlægningen, giver det både mulighed for at indarbejde eventuelle udgifter i det samlede budget samt fleksibilitet til både at tilrettelægge faciliteterne efter stiforløbet og til at indrette stiforløbet efter faciliteterne.

> Inddrag brugerne i planlægningen af faciliteter

De kommende brugere af faciliteterne kan med fordel involveres i planlægningsprocessen og bidrage med ønsker og behov samt kendskab til faciliteters anvendelse og udformning. Dette kan også være med til at give dem et engagement i projektet.

> Hold fokus på målgruppen

Faciliteterne skal være med til at opfylde stiens formål, og derfor er det vigtigt, at de faciliteter, der etableres, retter sig mod de brugergrupper, som stien er tiltænkt.

> Tilpas faciliteternes udseende til de fysiske omgivelser

Faciliteterne bør udformes og placeres, så de passer æstetisk til omgivelserne og virker som en naturlig del af sti og landskab. Faciliteterne skal give en god oplevelse og ikke skæmme landskabet. Anvend gerne lokaltilpasset arkitektur.

I hedeområder kan shelters eksempelvis med fordel etableres med lyng eller lignende naturlig bevoksning på taget.

> Placer faciliteterne strategisk

Det er vigtigt at være opmærksom på, at faciliteters beliggenhed kan være helt afgørende for anvendelsen. Shelters bør for eksempel altid etableres med åbningen væk fra den dominerende vindretning. Hvis en af de primære målgrupper er børnehaver, bør der tages højde for, at de ikke kan gå langt, og en eventuel naturlegeplads bør derfor placeres i nærheden af stiens udgangspunkt.

> Overvej om flere faciliteter kan placeres på samme sted

Det er en god ide at samle og kombinere flere faciliteter på samme sted i stedet for at sprede dem ud over stiforløbet. Det kan i mange tilfælde give god synergi mellem forskellige brugergrupper.

> Udnyt eksisterende bygninger

Både af økonomiske og landskabsæstetiske hensyn kan det være en fordel at udnytte eksisterende bygninger som støttepunkter for friluftsliv. For eksempel kan et gammelt pumpehus få en renaissance som informationspost, hvilemulighed, madpakkehus, cykelpumpepost eller lignende.

Konkrete eksempler på dette kan være:

*Vrads Købmandshandel i Midtjylland
Naturcenter Fiskerhuset på Feddet
Kongsgården ved Suseåen*

> Brug faciliteter til flere formål

Det er altid en god ide at overveje, om man kan etablere faciliteter, som kan anvendes til mere end et formål. Overvej derfor om indretning og opbygning af faciliteterne kan udføres på en måde, der giver mulighed for flersidig anvendelse.

> Gennemfør en evaluering af faciliteterne

Det er en god ide at evaluere stier og faciliteters anvendelse. Med tiden kan der opstå nye behov, der kan komme nye brugergrupper til, eller faciliteterne kan blive utidssvarende. Løbende udvikling fremtidssikrer stier og faciliteter.

> Udarbejd finansieringsplan for både etablering og vedligeholdelse af faciliteter

Det er vigtigt, at finansieringen af faciliteterne kommer på plads tidligt i projektforsløbet. Der skal afsættes midler til både etablering og vedligeholdelse. Hvis der oprettes et stilaug, eller på anden måde inddrages frivillige i projektet, er der gode muligheder for at søge midler hos forskellige fonde (se bilag 3).

EKSEMPEL

Eksempler på faciliteter til stier

ADGANGSFORHOLD

- Stenter
- Kvægriste
- Låger
- Sluser
- Bomme
- Broer
- Spang
- Trædesten
- Ramper
- Trapper
- Tunneller

VEJVISNING OG FORMIDLING

- Informationstavler
- Kortmateriale
- Foldere
- Plancher
- Mobilsendere
- Kasser til foldere
- Kulturmindesmærker
- Piktogrammer
- Formidlingsposter til elektronisk formidling
- Skilte
- Besøgscentre

- Turistbureauer
- Find vej i (faste orienteringsposter)
- Naturrum
- Hjemmesider til download af ruter, foldere, print af kort mv.

RAST OG HVILE

- Bænk
- Borde og bænke
- Grillplads
- Toiletter
- Shelters
- Madpakkehus
- Skraldespande
- Parkeringspladser
- Rastepladser
- Lejrpladser
- Bål- og grillpladser
- Primitive overnatningspladser
- Campingpladser
- Hotel og pension/"bed 'n breakfast"
- Drikkevand
- Bålhus
- Cykelværksted

OPLEVELSER OG AKTIVITETER

- Udsigtspunkter
- Fiskeplatforme
- Naturlegepladser
- Fitnesspavilloner
- Badestrande
- Kunst
- Fugletårne
- Fiskepladser
- Kajak- og kanoanløbspladser
- Anløbspladser/broer til småbåde
- Udstyrsbaser
- Sejladsmuligheder
- Fugleskjul
- Udsigtsplatform
- Naturrum
- Find vej i (faste orienteringsposter)





Regler og tilladelser

Der er en række juridiske forhold, som skal undersøges, og en række tilladelser, der skal indhentes, i forbindelse med etablering af stier. Der skal blandt andet søges om tilladelse ved etablering af stier på arealer omfattet af fredninger, beskyttede naturtyper eller beskyttelseslinjer. I den forbindelse skal det først undersøges, om stien kommer i konflikt med juridiske udpegninger. Hvis det er tilfældet, skal der tages kontakt til den relevante myndighed.

www.arealinfo.dk > søg efter data på kort

Myndighedernes administrative ansvarsfordeling er følgende:

- > Kommunerne administrerer naturbeskyttelsesloven (undtagen §§ 8-15), vejloven, privatvejloven, mark- og vejfredsloven, vandløbsloven og dele af planloven (blandt andet landzonebestemmelserne).
- > Naturstyrelsens lokale enheder administrerer naturbeskyttelseslovens §§ 8-15 (strand- og klitbeskyttelseslinjerne) og dele af planloven.
- > Fredningsnævnet administrerer fredningsbestemmelser, herunder behandler ansøgninger om dispensationer fra fredninger.
- > Vejdirektoratet behandler ansøgninger om dispensation til at anvende anden afmærkning end foreskrevet i vejreglerne.

Erfaringsmæssigt kan det tage en del tid at undersøge de juridiske forhold og indhente de nødvendige tilladelser og dispensationer. Der skal derfor beregnes god tid til denne del af stiplanlægningen.

Før ansøgningen om tilladelse eller dispensation indgives, er det en god ide at få en god og konstruktiv dialog med naboer, lodsejere, interesseorganisationer, myndigheder og andre interessenter. Dette mindsker risikoen for klager betydeligt. Denne rettidige dialog er derfor et led i at undgå langvarige sagsforløb i diverse klageinstanser.

Følgende tilladelser og dispensationer kan være relevante at indhente:

- > Dispensation i forhold til beskyttelseslinjer (strandbeskyttelseslinjer, åbneskyttelseslinjer, søbeskyttelseslinjer, skovbyggelinjer, kirkeindsigtlinjer).
- > Dispensation i forhold til beskyttede sten- og jorddiger samt klitfredede arealer.
- > Dispensation i forhold til fredninger.
- > Tilladelse til etablering af stier i Natura 2000-områder.
- > Dispensation i forhold til naturbeskyttelseslovens §3 (enge, overdrev, moser, heder)
- > Tilladelse til broer over vandløb.
- > Lodsejernes tilladelse til at færdes langs ledelinjer (læhegn, stendiger og vandløb).

Foruden de nødvendige tilladelser og dispensationer bør det overvejes at tinglyse stien på de enkelte implicerede matrikler. Tinglysningen er en garanti for, at stien og offentlighedens adgang på stien sikres i fremtiden. Hvis stien ikke tinglyses, kan en ny lodsejer eventuelt nedlægge stien eller forbyde adgang på den del af stien, der ligger på den pågældende ejendom, og så kan store dele af projektet i princippet været spild af tid. Er en sti etableret med støtte af offentlige midler, er det også naturligt, at offentligheden sikres fremtidig adgang.

Ved etablering af længerevarende stiforløb, der skal krydse private arealer, kan det i helt særlige tilfælde være nødvendigt for en kommune at ekspropriere, hvis der er lodsejere, som ikke ønsker at indgå frivillige aftaler. Ekspropriation er imidlertid en svær løsning, og den bør derfor kun anvendes på kortere delstrækninger, hvor der ikke er mulighed for rimelige alternative forløb af stien.

Ekspropriation er en administrationstung proces, som nemt kan tage 6-9 måneder. Der er annoncerings- og klagefrister,



der skal overholdes, og den endelige politiske beslutningsproces skal foretages før stiens anlægsarbejde kan påbegyndes. Ekspropriationsredskabet bør derfor kun anvendes i særlige tilfælde, hvor det viser sig nødvendigt for at gennemføre et projekt.

Finansiering af stiprojekter

Det er vanskeligt at give et overslag over den samlede udgift for stiprojekter. Omkostningerne kan variere fra projekt til projekt og afhænger blandt andet af, hvor mange deltagere der er involveret i projektet, hvor mange møder der skal afholdes, om der skal eksproprieres jord, om der skal ansættes en entreprenør til anlægsarbejdet, hvilke og hvor mange faciliteter der skal etableres, og hvilken belægning der vælges.

Budget

Ved opstilling af et samlet budget for stiprojektet skal ovenstående faktorer indregnes. Derudover bør den fortløbende vedligeholdelse af sti og faciliteter inkluderes i budgettet, da det kan være vanskeligt at finansiere dette, hvis udgiften ikke fra begyndelsen har været inkluderet i det samlede budget.

Finansieringsmuligheder

Der er ofte behov for at søge hel eller delvis ekstern finansiering af et stiprojekt, uanset hvem der gennemfører projektet. Den eksterne finansiering kan blandt andet findes via tilskudsordninger, fonde og sponsorer.

Der findes en række forskellige tilskudsordninger, som kan anvendes i forbindelse med etablering af stier. Nogle af

ordningerne giver kun tilskud til materialer, andre kun til faciliteter og formidling. Se liste over relevante tilskudsordninger i bilag 3.

Ud over en række tilskudsordninger kan finansieringen hjælpes på vej af diverse fonde som for eksempel Nordea-fonden, Lokale- og Anlægsfonden, Realdania og Arbejdsmarkedets Feriefond.

En tredje finansieringsmulighed er sponsorater. Det kan blandt andet være aftaler med virksomheder, som ønsker at sponsorere bestemte stier eller ruter. Som en del af en sponsoraftale kan virksomhederne for eksempel få deres logo med i en eventuel stifolder og på faciliteter. Det er dog vigtigt, at sponsoraftalen ikke indebærer store reklameskilte langs stien, da det vil skæmme landskabet og være uforeneligt med naturbeskyttelseslovens regler om friluftsklamer.

I forbindelse med udgifter til etablering af stier er det også en god idé at være opmærksom på fradragsmulighederne. I en afgørelse fra Skatterådet fra den 22. juni 2010 fik en privat lodsejer ret til at fradrage sine afholdte udgifter til bålhytte og to shelters i forbindelse med projektet "Spor i landskabet". Afgørelsen indebærer ifølge SKAT, at land- og skovbrugets udgifter til offentlighedens adgang til en ejendom fremover er fradragsberettiget. Hvis der i forbindelse med et stiprojekt alligevel skulle opstå tvivl om, hvorvidt der er fradrag for afholdte udgifter, kan der indhentes bindende svar herom hos SKAT.

www.skat.dk



Anlæg af stier

Når stien er planlagt, og de nødvendige dispensationer og tilladelser er på plads, kan anlægsfasen sættes i gang.

Anlæg af stier med belægning

Etableringen af stier med belægning og med mange store faciliteter bør i de fleste tilfælde udføres af anlægsgartner- eller entreprenørfirmaer. Anlægsarbejdet kræver ikke blot de nødvendige redskaber og maskiner, det kræver også en stor teknisk viden om og erfaring med vejkasser, stabilgrus, dræn og lignende.

Anlæg af trampestier og spor

Trampestier og spor kan etableres uden noget større kendskab til anlægsarbejde. Etablering af trampestier og spor kræver sjældent mere end fysisk arbejde og simple

redskaber. Hvis der for eksempel skal foretages en afmærkning i terræn, skal der ofte ryddes krat, slås græs, opsættes formidling- og afmærkningsfaciliteter samt i nogle tilfælde etableres spang eller stenter. Det er opgaver, som de fleste i en projektgruppe kan bidrage til, og mange lodsejere vil også typisk gerne bidrage til den type opgaver og stille redskaber eller maskineri til rådighed.

Hvis man er interesseret i selv at sætte sig ind i de tekniske anvisninger om anlægsarbejdet, henvises til fagbøger om vej- og stianlæg.



Drift og vedligeholdelse af stier

En væsentlig del af at etablere og forvalte en sti er at bevare, vedligeholde og forbedre den. Hvis stien ikke vedligeholdes, vil den gradvist gro til, blive hullet, blive oversvømmet eller i værste fald blive nedlagt. Det er spild af kræfter til etablering, og det forringer befolkningens muligheder for natur- og friluftsoplevelser.

Når en sti skal bevares, handler det især om den fysiske vedligeholdelse, men det er også vigtigt at tænke på formidling af stien, for eksempel via kortmateriale, og løbende formidling af de oplevelser, stien giver mulighed for. Desuden er det værdifuldt for bevaring af stien, at der er aktive mennesker omkring den; både nogen, som bruger den, og nogen, der er interesserede i at vedligeholde den fysisk og som kan sætte vedligeholdelse på dagsordenen.

Vedligeholdelse af stier


Afhængig af stitypen kan der være store udgifter forbundet med den nødvendige vedligeholdelsesindsats. Det kan derfor være en god idé at se efter nye løsningsmodeller, som blandt andet kan findes i valget af metoder, det rette vedligeholdelsesniveau, ved i højere grad at udnytte engagementet blandt frivillige eller ved at finde alternativ finansiering. Ikke alle stier kræver dyre og meget omfattende vedligeholdelsesindgreb som for eksempel ny asfaltbelægning eller udlæg af stabilgrus. Nogle stier, for eksempel græsstier, skal ikke vedligeholdes med nyt underlag, men blot holdes åbne og farbare ved græsslåning eller kratrydning. For nogle stier, for

eksempel trampestier, er det endda nok, at de anvendes for at holdes åbne. Naturligvis skal skilte, markeringspæle og lignende efterses og vedligeholdes jævnligt på alle stier. Hvis der er udarbejdet en folder over stien, skal den også jævnligt efterses, genoptrykkes og uddeles.

Stilaug

Mange steder i landet findes der i tilknytning til landsbyer kortere rekreative stier, som plejes og vedligeholdes af lodsejere, landsbylaug eller andre lokale interessenter. Plejen drejer sig primært om græsslåning og kratrydning i sommerhalvåret, mens vedligeholdelsen består i opfyldning af huller og udlægning af grus efter behov. Dette arbejde udføres ofte med stor glæde og entusiasme af landsbylaug og grundejerforeninger, blandt andet fordi de føler ejerskab til stierne og gerne vil bidrage til at fastholde de gode muligheder i lokalområdet.

Et konkret eksempel på landsbybeboere, der er flittige til stivedligeholdelse, er beboerne i landsbyen Hellevad i Aabenraa Kommune. De har etableret en sti "Rundt om Hellevad", som de selv vedligeholder.



Udskiftning af piktogrammer på Fjernvandrevej E6

Med inspiration fra landsbyernes frivillige arbejde med stipleje kan ejerne med fordel generelt tage initiativ til opstart af tilsvarende frivillige stiplejeordninger i tilknytning til andre rekreative stier i kommunerne. Det kan for eksempel gøres ved at etablere stilaug; det vil sige mindre foreninger eller partnerskaber, der har til formål at bidrage til plejen af de lokale rekreative stier ved at indgå aftaler med kommunerne herom. Idéen er, at borgere og foreninger skal have mulighed for at engagere sig i vedligeholdelsen af stierne. Kommunerne giver tilladelse til, at stilaugene må udføre arbejde på stierne og stiller i øvrigt eventuelle ressourcer til rådighed for stilaugene som for eksempel udstyr, materialer eller konsulentbistand (find mere inspiration i afsnittet om frivillighed, side 13-14).

Stilaugene kan sammensættes af de relevante brugergrupper, lokale borgere og foreninger samt lodsejere. For at opretholde en kontinuitet i stilaugene er det vigtigt, at stilaugene etableres med gennemarbejdede vedtægter og en bestyrelse - gerne med repræsentation fra kommunen. Bestyrelsen skal koordinere arbejdet og tage initiativ til arbejdsdage og andre arrangementer, som kan motivere stilaugenes medlemmer.

www.dn.dk > kogræssere

www.dn.dk > høslæt

Udstyrsbaser

Der er mange borgere og foreninger, som gerne vil bidrage til at forbedre deres lokalområde. Nogen engagerer sig i lokalpolitik, stiller op til bestyrelsen i grundejerforeningen eller melder sig ind i en interesseorganisation. Andre vil gerne yde en fysisk indsats. De melder sig derfor til affaldsindsamlinger og andre arrangementer, hvor de kan bidrage med arbejdskraft. Men ofte er det vanskeligt at tage et initiativ til at gøre en indsats på egen hånd. Det kræver tilladelse at pleje andres arealer, og det kræver vedligeholdelsesudstyr, som almindelige borgere og foreninger ofte ikke råder over.

En god løsning på denne udfordring kan være etablering af udstyrsbaser, hvorfra borgere, foreninger eller stilaug frit kan låne udstyr til vedligeholdelse af bestemte stier eller til stier i konkrete afgrænsede områder. Hermed skal brugerne hverken tænke på tilladelser eller egen investering i udstyr. Udstyrsbaserne kan etableres som stationære baser placeret centralt i kommunen, i de enkelte områder eller som mobile udstyrsbaser, for eksempel i trailere eller ladcykler.

Fortsat udvikling

Drift af stien handler ikke kun om pleje og vedligeholdelse. Det handler også om at sikre en løbende udvikling af stien, således at den følger med samfundets udvikling. Med tiden kan der opstå nye behov. Der kan komme nye brugergrupper til, og faciliteterne kan blive utidssvarende. En løbende evaluering sikrer, at stien bliver ved med at være attraktiv.

Brugerråd

Aktive mennesker, der bruger stien og interesserer sig for dens eksistens, er afgørende for at bevare stien på lang sigt. Det kan derfor være en god ide at formalisere brugerens mulighed for at komme med ideer, ønsker og drømme for forvaltning af stien. Det kan for eksempel gøres ved at nedsætte et stibrugerråd. Stibrugerråd kan nedsættes, uanset om stiens ejer/initiativtager er privat eller offentlig.

Rundt om i landet oprettes mange forskellige brugerråd eller andre formelle borgerinddragelsesgrupper. Fælles for dem er, at de er sat i værk for at inddrage brugerne. Brugerråd er ofte sammensat af brugere og repræsentanter for det organiserede natur-, idræts- og friluftsliv samt af politikere og/eller embedsmænd. Netop kombinationen af både frivillige og ansatte er ofte en god kombination.

Der kan være mange formål med et brugerråd, men generelt handler det om at kvalificere beslutningsgrundlag, skabe nye



idéer og fastholde ejerskab, og sådan vil det også være, når det handler om stier. Et brugerråd kan også være nyttigt, hvis stien anvendes af flere forskellige brugergrupper, idet en konstruktiv dialog om behov og ønsker kan afværge mange interessekonflikter, inden de opstår.

Fordele ved brugerråd

- > Brugerråd kan være et godt middel til gensidig orientering og information samt varetagelse og behandling af brugernes interesser.
- > Potentielle interessekonflikter kan forebygges og afværges gennem dialog på tværs af interesseområder.
- > Opnåelse af ejerskabsfølelse til beslutningerne blandt deltagerne kan medføre et stærkt grundlag for stiarbejdet.
- > Brugerrådet kan udvikle fælles nye idéer og igangsætte og gennemføre initiativer.
- > Opbakning fra brugerrådet giver nemmere behandling i det politiske system, og det kan være med til at øge politikerens bevågenhed på området.
- > Brugerråd kan give deltagerne medindflydelse på beslutninger og fastlæggelse af fælles retningslinjer for aktiviteter og arbejde.
- > Brugerråd kan være med til forbedring af fagligheden og kvaliteten i stiarbejdet.
- > Ejerskabsfølelse til stier blandt brugerrådets medlemmer kan være med til at sikre kontinuitet og fremdrift i den løbende indsats.
- > Højt informationsniveau gennem brugerråd giver åbne og gennemsigtige arbejdsprocesser.

Overvejelser før oprettelsen af et brugerråd

- > Indhold af brugerrådets kommissorium?
- > Hvilke beføjelser skal brugerrådet have?
- > Hvad skal brugerrådet have indflydelse på?
- > Hvem skal deltage?
- > Hvor tit skal brugerrådet samles?
- > I hvilke forbindelser skal brugerrådet anvendes?
- > Budgetlægning og økonomi?
- > Sekretariatsbistand?
- > Brugerråd bag offentlige møder?

Brugerråd kræver ressourcer, men er en god investering. De koster tid, penge og mandskab og kræver ofte, at der er en tovholder, som sikrer kontinuiteten. Lægges der ikke vægt på at skabe god kemi mellem brugerrådets medlemmer, står udbyttet sjældent mål med indsatsen.

Mødefrekvens

Hvor tit et brugerråd skal mødes handler i høj grad om det enkelte "projekt" og hvor i processen, brugerrådet befinder sig. Ofte vil der i planlægnings- og etableringsfase være behov for flere møder, mens der i driftsfasen kan drosles ned på mødefrekvensen.

Husk at sørge for tid til, at deltagerne kan drøfte rejste spørgsmål med deres bagland.

GODE RÅD

til kommunens indsats for at vedligeholde stier

> Udarbejd vedligeholdelsesplaner for stierne

Vedligeholdelse af stier bør planlægges på linje med park- og naturpleje i kommunen. Der bør udarbejdes særlige planer med strategier, mål og tidsplaner for vedligeholdelsen af kommunens forskellige stier. Der er stor forskel på plejemetoder og plejebestand for de forskellige stityper, ligesom graden af slitage på stierne også spiller en rolle for planlægningen af plejeindsatsen.

> Indtænk vedligeholdelsen i nye stiprojekter

I forbindelse med opstart af nye stiprojekter bør den fortløbende vedligeholdelse indtænkes fra start som en integreret del af projektet og inkluderes i budgettet.

> Vælg det rette underlag og minimer slitage

Behovet for vedligeholdelse af stier afhænger i høj grad af belægningstypen, samt hvor meget og hvordan stierne bliver brugt. Det er derfor en god ide at vælge belægningstype i forhold til anvendelsen af stierne. Intensiv ridning slider for eksempel meget på grusstier i våde perioder, og det medfører huller i stierne i løbet af kort tid. I områder, hvor forskellige brugergrupper anvender samme sti, bør det overvejes at give stien en differentieret belægning.

Sponsoraftaler i forbindelse med rekreative stier eller ruter kan være en mulighed for at skaffe ekstra finansiering til vedligeholdelsen. Det kan eksempelvis være et firma som sponsorerer en bestemt sti eller rute. Firmaet donerer penge til vedligeholdelsen og får til gengæld deres logo med i en eventuel stifolder. Det er vigtigt at sponsoraftalen ikke indebærer reklameskilte langs stien, da det vil skæmme i landskabet og stride imod naturbeskyttelseslovens regler om friluftsklamer.

> Samarbejd med turistforeningerne

Det bør overvejes, om oplevelsesøkonomi kan samtænkes med stiprojekter således, at turistbranchen bidrager til finansieringen af stiprojekter og vedligeholdelse. Desuden kan turistbranchen bidrage til for eksempel formidling i tilknytning til stierne.

> Opret brugerråd for stierne

Dialogen mellem brugerne og ejerne er vigtig for at sikre vedligeholdelsen, og derfor er det en god ide at etablere stibrugerråd. I brugerrådene kan brugergrupper, lodsejere

og kommunen drøfter regler, brug og erfaringer. Når de forskellige brugere taler sammen fører det oftest til en brugbar løsning og afværger interessekonflikter.

> Støt op om de frivillige

Det er en god ide, at gøre brug af de borgere, som gerne vil bidrage til plejen af de lokale rekreative stier. Borgerne får mulighed for at sætte deres præg på lokalområdet og kommunerne sparer ressourcer. Gå derfor i dialog med spejdere, vandrelaug, rideklubber og andre og inviter til et møde for at drøfte, hvordan der kan etableres et samarbejde om stipleje. Undersøg om der er interesse for at danne stilaug eller, om der skal laves partnerskaber eller helt uformelle aftaler mellem kommunen og de frivillige.

> Opret udstyrsbaser

Det er en god idé at etablere udstyrsbaser, hvorfra de lokale stilaug eller ildsjæle kan låne udstyr til vedligeholdelse af stier. Udstyrsbaserne kan etableres som stationære baser placeret i de enkelte områder eller som mobile baser som for eksempel færdigpakkede trailere med udstyr således, at stilaug fra hele kommunen nemt og hurtigt kan hente udstyret.

> Lav et vedligeholdelseskursus

I forbindelse med inddragelse af frivillige i arbejdet med vedligeholdelse af stier bør kommunens vej- og parkafdeling give de frivillige en introduktion til arbejdet. Det kan eksempelvis ske gennem en temadag, hvor de frivillige lærer at beskære nedhængende grene på forsvarlig vis. Uddannelse af frivillige kan, ud over kvaliteten i plejen, være med til at sikre en kontinuitet i plejen.

> Involver de lokale produktionsskoler

Pleje og vedligeholdelse af stier og faciliteter er en praktisk fysisk opgave, som kan indarbejdes i produktionsskolernes undervisning. De kan for eksempel udarbejde nye borde, bænke, infostandere eller afmærkning til stierne.

GODE RÅD

til organisationernes indsats for vedligeholdelse af stier

> Tag initiativ

Som organisation er det en god ide at opfordre sine medlemmer til at tage initiativ, hvis man bliver opmærksom på stier, der ikke vedligeholdes. Vis interesse for stien og tilbyd for eksempel stiejerne at bidrage til vedligeholdelse i det omfang, I har ressourcer og viden til. Spørg også gerne andre organisationer og relevante brugergrupper, om de vil bidrage.

> Skab god kontakt til lodsejerne

God dialog lodsejere og brugere imellem kan i mange tilfælde føre til, at lodsejerne gerne vil at køre en tur med plænetraktoren eller grønthøsteren om sommeren for at holde vegetationen nede eller rydde sne med traktoren i vinterhalvåret. På den måde kan lodsejerne bidrage til plejen af stierne.

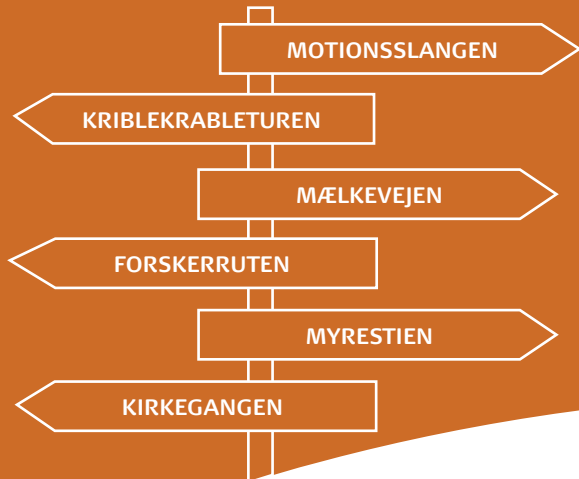
> Fortæl hvad I kan

Fortæl stiejerne om jeres brug af stierne og hvilke særlige ønsker/behov I har. Tilbyd jeres hjælp og fortæl hvordan I kan bidrage til at forbedre stierne set i forhold til jeres særlige behov.

> Opret et stilaug

Det er lettere at overkomme arbejdet med at vedligeholde stier, hvis arbejdet udføres i samarbejde med andre organisationer. Det er derfor en god idé, at etablere et stilaug med deltagelse af de forskellige organisationer, der bruger stien.





TIP

GIV STIEN ET GODT NAVN

Overvej om stien skal have et navn, der fortæller en historie. Det kan tage udgangspunkt i særlige forhold i området, mulighederne på stien eller historien bag stien. Navnet er med til at øge opmærksomheden omkring stien, man husker den bedre og det kan give en forsmag på oplevelserne.

Bevaring af stier

Over hele landet nedlægges mange gamle stier og markveje, og det er et problem, fordi det forringer adgangen til natur, kultur og landskaber, og fordi det giver dårligere muligheder for at forbinde stier i sammenhængende systemer.

Årsagerne til, at stier og markveje nedlægges, skal blandt andet findes i udviklingen i landbrugsstrukturen, som har medført større og mere effektive landbrug. Mange landbrugsejendomme er lagt sammen, og derfor er der ikke længere et driftsmæssigt behov for de gamle markveje og stier.

Endvidere har Friluftsrådet og Danmarks Naturfredningsforening erfaret, at stadig flere lodsejere i de bynære landbrugsområder ikke ønsker offentlighedens adgang på deres ejendomme. Denne erfaring bekræftes af en undersøgelse foretaget i de bynære landbrugsområder i hovedstadsregionen i perioden 1984-2004. Undersøgelsen viser, at et stigende antal lodsejere finder det problematisk, at folk færdes på deres ejendomme (Primdahl, J. Busck, A. G. & Lindemann, C. (2006)).

Lovgivning og nedlæggelse af stier

Som loven er i dag, skal en lodsejer sende en anmeldelse til kommunen, hvis vedkommende ønsker at nedlægge en vej eller sti i det åbne land. Kommunen har herefter fire uger til at vurdere anmeldelsen, og i denne vurdering er kommunen ikke forpligtet til at foretage offentlig høring. Dermed får borgere og organisationer ofte kun kendskab til sagen, hvis kommunen på eget initiativ kontakter dem for at få en udtalelse. Loven giver lodsejeren ret til at nedlægge stien, hvis kommunen ikke besvarer henvendelsen inden for de fire uger (jf. naturbeskyttelseslovens § 26 a, stk. 2).

Den manglende høringspligt i naturbeskyttelseslovens § 26 a er kilde til stor frustration for museer, borgere, naturorganisationer og friluftorganisationer, der ønsker at bevare og benytte de gamle veje og stier som kulturhistoriske elementer og som adgangsveje for både gående, cyklende og ridende.

Mange kommuner finder, at naturbeskyttelseslovens § 26 a burde revideres således, at nedlæggelse af stier og veje i det åbne land kræver forudgående myndighedsgodkendelse med offentlig annoncering.

Forklaringen er, at det i mange tilfælde er vanskeligt for kommunerne at foretage en vurdering af stiernes rekreative betydning. Derfor vil det også være rimeligt, hvis loven revideres, så det bliver et krav, at der skal gennemføres en offentlig høring i forbindelse med sagsbehandlingen. Det vil også være fornuftigt, fordi borgere og organisationer dermed vil få kendskab til sagerne og mulighed for at påklage afgørelserne til Natur- og Miljøklagenævnet.

"I Haderslev Kommune har vi valgt at tage kontakt til relevante interessenter i forbindelse med vanskelige sager om stinedlæggelser. Organisationerne har ofte en viden om stiernes kulturhistoriske og rekreative betydning, og organisationernes udtalelser styrker derfor indholdet i vores afgørelser." (Sonja Lorentzen, Miljømedarbejder i Haderslev Kommune)

Stifortegnelser og kortmateriale

Et andet stort problem i forbindelse med nedlæggelse af stier er, at myndighederne generelt er dårlige til at registrere stier på kort og i databaser. Derfor kan det være vanskeligt at godtgøre, at en nedlagt sti overhovedet har eksisteret. Kortmateriale og stifortegnelser er vigtig dokumentation, som ikke blot beviser stiernes eksistens; de dokumenterer også stiernes kulturhistoriske og rekreative betydning. Desuden kan stikort bruges aktivt i kommunernes analyse af, hvor der er behov for nye stier. Derfor er det både bekymrende og uforståeligt, at kommunerne ikke tager denne opgave mere alvorligt.

Kommunerne er ifølge §98 i vejloven forpligtet til at offentliggøre en samlet stifortegnelse over de kommunale stier.



Gamle markveje er værdifulde landskabelementer med kulturhistoriske og rekreative værdier

Desværre viser en undersøgelse foretaget af Friluftsrådet i januar 2011, at kun 42 % af landets kommuner har indberettet de kommunale stier til Den Centrale Vej- og Stifortegnelse.

www.cvf.dk > se de kommuner der er i CVF

Formidling

Information om stier er en vigtig del af indsatsen for at bevare dem. Det skyldes, at formidlingen får folk til at bruge stierne, hvormed lodsejerne får sværere ved at nedlægge dem ubemærket.

Der er mange måder at udbrede kendskabet til stier på. Det kan eksempelvis ske gennem en åbningsceremoni, lokalpressen, foldere, skiltning, borger/brugerinddragelse eller internetfora. Sørg også for at have lokale ambassadører, der kan gøre opmærksom på stiens eksistens.

EKSEMPEL

Udinaturen.dk

Udinaturen.dk er en webportal baseret på et interaktivt kort, som formidler natur- og friluftsoplevelser i hele Danmark. Via webportalens interaktive kort er det muligt at finde den nærmeste facilitet, den nærmeste vandre-, cykel- eller riderute eller et særligt rekreativt område.

Det kan for eksempel være den nærmeste hundeskov eller nærmeste fiskesø. Samtidig kan brugerne af det interaktive kort også få et overblik over arrangerede ture, indtaste deres egne ruter eller beskrive deres bedste naturoplevelser.

Efterhånden som brugerne indtegner forskellige rekreative ruter på kortet, dannes et fantastisk overblik over ruter i hele landet. Udinaturen.dk er således med til at formidle ruter. Samtidig er det interaktive kort også med til at dokumentere mange stier og markveje i det åbne land, hvilket kan være nyttigt som dokumentation

i sager om ulovligt nedlagte stier og markveje (jf. kapitel om drift og vedligeholdelse).

En kommune, der ønsker at få sit eget interaktive friluftskort på kommunens egen hjemmeside, kan gratis få en "kommuneversion". På den måde slipper kommunerne for at udvikle deres egne friluftskort, men kan nøjes med at inddatere på udinaturen.dk. Kontakt Naturstyrelsen for at mere information herom.

www.udinaturen.dk

GODE RÅD

til kommunernes indsats for at bevare stierne

> Gør det til en fast procedure at gennemføre høringer

I forbindelse med sager om nedlæggelse af stier bør kommunens sagsbehandling altid omfatte en høring blandt relevante interessenter med henblik på indhentning af oplysninger om stiernes rekreative og kulturhistoriske betydning. Relevante interessenter kan være naboer, grundejerforeninger, Danmarks Naturfredningsforening, Friluftsrådet, Naturstyrelsen, Dansk Vandrelaug, Dansk Islandshesteforening, Dansk Rideforbund, Dansk cyklistforbund eller lokale museer.

> Sæt stier på dagsordenen i de grønne råd

Stier har betydning for borgernes naturoplevelser og bør være en helt naturlig del af kommunens naturgenopretningsprojekter og naturpleje. Derfor vil det også være helt naturligt at drøfte stiforvaltning i de grønne råd.

> Udarbejd en kommunal stifortegnelse

Alle kommuner skal, ifølge lovgivningen, udarbejde en stifortegnelse (stiregister) over egne stier. Desuden bør kommunerne gøre det af egen interesse, fordi kommunerne kan anvende stifortegnelserne som redskab til at udarbejde relevante analyser for eksempel i arbejdet med kommuneplanlægning, områdeplanlægning, lokalplaner osv.

> Udarbejd et digitalt stikort

Kommunen bør udarbejde et digitalt kort over alle stier i kommunen, som lægges ud på hjemmesiden. På den måde vil det være let for både borgere og forvaltning at finde dokumentation for, om stier er nedlagt uden tilladelse. Med et digitalt stikort på hjemmesiden vil det også være muligt at finde veje og stier på samme måde, som det på www.arealinfo.dk er muligt at se, hvor der er områder omfattet af naturbeskyttelseslovens §3. Kortet kan også give borgerne mulighed for at se stiernes ejerforhold samt planlægge ture. Yderligere kan stikortet anvendes som redskab til at udarbejde relevante analyser, blandt andet i arbejdet med kommuneplanlægningen.

> Brug [udinaturen.dk](http://www.udinaturen.dk)

Gennem www.udinaturen.dk stiller Naturstyrelsen en database og et interaktivt kort til rådighed for alle kommuner. Det er derfor enkelt og billigt for kommunen at udarbejde et digitalt stikort ved at bruge [udinaturen.dk](http://www.udinaturen.dk).

Stierne vil fremgå af kortet på siden www.udinaturen.dk. Men kommunen kan desuden få et kortudsnit kun for kommunen. Dette kortudsnit kan kommunen gratis anvende på kommunens egen hjemmeside. Flere oplysninger om dette fås hos Naturstyrelsen.

> Inddrag borgere og organisationer i kortlægningen

Der er et stort arbejde forbundet med kortlægning af eksisterende stier. Derfor er det en god idé at inddrage borgere og organisationer. Det kan foregå ved etablering af en webfunktion, hvor stierne kan indtegnes på kort. En lignende funktion findes på mange motionshjemmesider, hvor brugene kan indtegne og opmåle egne ruter.

Ruteindtegningen i Hjørring Kommune er et godt eksempel på en kommune, som inddrager borgene i stiforvaltningen. Det sker bl.a. via kommunens hjemmeside, hvorfra man kan downloade kort til indtegnning af stier. Kommunen har nedsat en stiggruppe blandt medarbejdere fra forskellige områder i forvaltningen – en Sti Task Force – der koordinerer planlægning, vedligeholdelse, registrering og formidling af rekreative stier. Gruppen har også til opgave at være i dialog med borgere og foreninger, som gerne vil bidrage til stiforvaltningen.

www.hjoerring.dk > sti task force

> Inddrag borgere og organisationer i overvågningen

Det er en god ide at inddrage borgere og organisationer i arbejdet med at holde opsyn med stierne. De kan bl.a. indberette om nedlagte eller afspærrede stier samt andre mangler og problematiske forhold.

> Udarbejd skilte og turfoldere

Når kommuner afmærker og formidler stier, er det først og fremmest for at gøre borgerne opmærksomme på stierne samt at give borgerne inspiration til ture med henblik på naturoplevelser, motion, bevægelse og sundhed. Der er imidlertid også en anden gevinst. Afmærkning og formidling er nemlig med til at sikre stierne mod nedlæggelse, fordi stierne fremstår mere officielle, benyttes oftere og er veldokumenterede, og lodsejere er typisk mere tilbageholdende med at nedlægge afmærkede og formidlede stier.

> Lad ruter indgå i et sammenhængende stisystem

Det er en god ide, at etablere nogle sammenhængende ruter i kommunen, f.eks. vandre-, cykel og rideruter. Ruter etableres ved at udnytte de eksisterende veje og stier. Hermed bliver de enkelte stier en del af en større helhed og dermed sværere at nedlægge end små isole-rede stistrækninger.

> Oplys borgerne om gældende lovgivning

Det kan være svært for almindelige borgere at gennemskue de gældende regler om adgang og om nedlæggelse og afspærring af stier, fordi reglerne findes i flere love; Naturbeskyttelsesloven, Mark- og vejfredsloven og privatvejsloven. For at imødegå ulovligheder i form af nedlæggelser af stier, spærringer, ulovlig skiltning og lignende er det en god idé, at kommunen udarbejder informationsmateriale til brugerne af kommunens stier.

GODE RÅD

til organisationernes indsats for at bevare stierne

> Benyt stierne

Benyttelse af stier er en stor del af indsatsen for deres bevarelse. Brugerne kan på denne måde være med til at "holde opsyn" med stierne, og lodsejerne vil ofte være mere tilbageholdende med at nedlægge hyppigt anvendte stier. Det kan være med til at sikre stierne for fremtidens brugere.

> Brug fotodokumentation

Hvis det konstateres, at en sti er blevet nedlagt eller afspærret, skal der i første omgang rettes henvendelse til kommunen. Vær gerne meget konkret og vedlæg kortmateriale og fotos af den pågældende sti.

> Opret en markvejsgruppe

Det kan være en idé at etablere en markvejsgruppe med det formål at udbrede kendskabet til de gamle og kulturhistorisk interessante markveje og stier samt de natur- og kulturhistoriske områder stierne findes i. Markvejsgrupper kan eksempelvis arrangere vandreture på de gamle eller "gemte" markveje og stier.

Et konkret eksempel på en markvejsgruppe er markvejsgruppen under Foreningen for Bygnings- og landskabskultur i Vestslesvig.

> Sæt stier på dagsordenen i de grønne råd

Organisationer, som er repræsenteret i kommunernes grønne råd, kan med fordel bringe stier på dagsordenen

for herigennem at få en direkte dialog med kommunernes politikere og embedsmænd.

> Skab en god dialog med lodsejerne

Det er vigtigt at opnå en god dialog med ejerne af stier. God dialog kan give bedre muligheder for drøftelse af stiernes bevaring og vedligeholdelse.

> Vis hensyn

Hensynsfuld adfærd er med til at fremme lodsejernes vilje til at bevare stierne. Det er derfor en god ide at opfordre organisationens medlemmer til at vise hensyn under færdsel på stierne. Der kan eksempelvis udarbejdes en lille folder om hensynsfuld opførsel på stierne, som kan sendes til lokalafdelingerne.

Et eksempel på en adfærdsfolder er "En sikker vej til gode naturoplevelser – hvad du kan og må i naturen". Folderen er udgivet af Danmarks Naturfredningsforening i 2006.

> Brug Friluftsrådets vejledning

Friluftsrådet har udarbejdet en vejledning, der giver indblik i adgangsreglerne, så flere kan udnytte deres ret til at færdes i det åbne land. Den fortæller også, hvordan man skal forholde sig, hvis man bliver hindret i at færdes og/eller opholde sig i naturen. Brug denne vejledning, hvis du støder på afspærrede veje og stier, nedlagte veje og stier eller skilte, der forbyder adgang.



Stier i fremtiden

Hvad bringer fremtiden? I løbet af de seneste år har kommunerne øget deres fokus på sundhed i den fysiske planlægning. Det ses blandt andet i de seneste kommuneplaner, hvor hovedparten af landets kommuner har skrevet om sundhed. Desuden kan Friluftsrådet gennem kredsbestyrelser og administration af tipsmidlerne konstatere, at der i øjeblikket er stor interesse for etablering af stier, træningspavilloner og sundhedsruter.

I Friluftsrådet forventer vi, at kommunerne i de kommende år vil sætte yderligere fokus på friluftslivets betydning for borgernes fysiske og psykiske sundhed. Vi forventer, at de nye generationer kommuneplanstrategier og kommuneplaner vil indeholde forslag til stier. En rundringning til 20 kommuner i marts 2011 bekræftede denne forventning. Af de 20 kommuner har de 16 en forventning om, at de vil inddrage stier i de kommende kommuneplanstrategier. I Friluftsrådet forudser vi derfor, at de kommende kommuneplaner også vil komme til at rumme mål og visioner for udbygning af kommunernes stisystemer med henblik på bedre muligheder for blandt andet cykelpendling mellem hjem, job, indkøbsmuligheder. Samtidig forventes det, at kommunerne vil få øjnene op for nye aktiviteter og faciliteter, som kan få nye målgrupper ud i det fri og være aktive. Derfor vil kommunerne med stor sandsynlighed begynde at etablere stier rettet mod særlige målgrupper som for eksempel mountainbikespor til de unge og stavgangsstier til de ældre.

Forskning i stiforvaltning

Der kommer hele tiden ny viden om og nye erfaringer med planlægning og forvaltning af stier. Derfor er det en god ide, at være opmærksom på de eksisterende og igangværende forskningsprojekter på området.

- > Skov- & Landskab, Det Biovidenskabelige Fakultet, er i gang med et forskningsprogram kaldet DIAPLAN (dialogbaserede planprojekter i kulturlandskabet). Programmet har til formål at udvikle nye værktøjer og modeller for planlægning, udvikling og forvaltning af det åbne land. Programmet omfatter fem hovedtemaer, hvoraf det ene er "planlægning af stier og støttepunkter til friluftslivet". Dette hovedtema skal udvikle og afprøve forskellige processer samt belyse, hvilke processer der giver den bedste "forsyning" med stier (antal, længde, kvalitet etc.). Yderligere rettes fokus på stiers forskellige funktioner (motion, oplevelser, transport etc.).

www.diaplan.dk



> Landskabsværkstedet er i øjeblikket gang med et projekt, der skal afklare, hvordan nye stier i det åbne land opleves af og påvirker lodsejere og eventuelle naboer i de lokalområder, der har lagt jord eller stier, markveje eller andet i projekterne. De indsamlede erfaringer bliver bearbejdet og videreformidlet. Formidlingen skal først og fremmest være et redskab i den fremadrettede dialog med jordejere og naboer, der risikerer at blive påvirket af kommende stiprojekter, for derved at imødegå usikkerhed og mytedannelser om, hvad en sti vil kunne medføre af gener og ulemper.

www.landskabsvaerkstedet.dk > fakta og myter om stier

> I 2010 afsluttede Skov- & Landskab og Danmarks Miljøundersøgelser et fælles forskningsprojekt, der havde til formål at klarlægge og sammenligne friluftslivets effekter på naturen ved forskellige typer og grader af rekreativ anvendelse. En del af forskningsresultaterne er væsentlige for stiforvaltning. Det drejer sig blandt andet om undersøgelser vedrørende stisystemer og friluftslivets oplevelse af friluftslivet.

www.friluftseffekter.dk

Friluftsrådet mener

- > Naturbeskyttelseslovens § 26 a bør revideres således, at nedlæggelse af stier og veje i det åbne land fremover kræver forudgående myndighedsgodkendelse med offentlig annoncering og mulighed for anke til Natur- og Miljøklagenævnet.
- > Der bør indføres en sanktion over for kommuner, som ikke indberetter til Den Centrale Vej- og Stifortegnelse.
- > Det bør være en pligt for kommunerne at udarbejde stikort og offentliggøre dem på deres hjemmesider.
- > Der bør iværksættes en undersøgelse eller erfaringsindsamling af frivilliges engagement i arbejdet med stiforvaltning med henblik på udarbejdelse af en samlet rapport om frivilliges engagement i stipleje.

> Almindelig selvorganiseret benyttelse af stier, for eksempel gang, cykling og ridning, skal til enhver tid friholdes for brugerbetaling. Derimod accepteres brugerbetaling for erhvervsmæssige foretagender, for eksempel teambuildingsfirmaer, ridecentre og lignende, der tjener penge på aktiviteter og slider meget på stierne.

> Det er uhensigtsmæssigt, at kommuner overdrager ejerskabet af stier til private med henblik på at spare penge på vedligeholdelsen.

> Nedlagte jernbanestrækninger bør omdannes til rekreative stier.

> Det bør være et krav, at stier, der er etableret med offentligt tilskud, sikres fremtidig offentlig adgang ved tinglysning.

> Det bør undersøges, om det vil være en fordel at etablere et landsdækkende system til klassificering og/eller kvalitetsmærkning af stier.

> Kommunerne bør anvende ekspropriationsredskabet i de særlige tilfælde, hvor det viser sig nødvendigt for at gennemføre et projekt.

> De statslige interesser i kommuneplanlægningen bør indeholde initiativer vedrørende udbygningen af kommunernes stinet.





Bilag

Bilag 1. Gode råd om god adfærd på stier	side 58
Bilag 2. Anbefalet stibredde for underførsler og broer	side 60
Bilag 3. Finansiering og støttemuligheder	side 61
Bilag 4. Fotoliste	side 62
Bilag 5. Yderligere inspiration	side 64

Gode råd om god adfærd på stier

Nedenfor er en række eksempler fra organisationer, som hver især sætter fokus på hensynsfuld adfærd i mødet med andre:

Mountainbike.dk

www.mountainbike.dk

På hjemmesiden er oplistet syv guidelines for færdsel i skoven. Nr. 3 lyder således: – en interessegruppe for mountainbikeryttere ”Nedsæt farten til under 10 km/t, når der sker tæt passage af andre skovgæster (send i forbifarten gerne et venligt smil og en hilsen. Det gavner sportens image, hver gang)”.

Dansk Islandshesteforening

www.islandshest.dk

I folderen ”Hensynsfuld og sikker ridning i naturen” står der i afsnittet ”God rideskik”:

- Se dig tilbage og efterlad så få spor som muligt.
- Tilpas ridningen efter vejens beskaffenhed. Grusveje og andre ubefæstede veje og stier er sårbare, især i våde perioder.
- Undgå at ride på de områder af vejen, hvor cyklerne kører.
- Rid helt ude i vejsiden eller eventuelt på midterrabbatten.
- Husk altid, at der kommer andre brugere efter dig.
- Vis hensyn, så er der plads til at alle kan få gode naturoplevelser.
- Når man møder fodgængere, cyklister eller andre ryttere, skal man i god tid sætte farten ned og passere i skridt med så stor afstand, som forholdene tillader.
- Det er ligeledes god tone at hilse pænt, og kommer man bagfra, bør man bede om lov til at passere.
- Vær opmærksom, når du passerer folde med dyr.
- Skridt forbi, hvis du er usikker på, hvordan dyrene reagerer.
- Vær særlig opmærksom i pattedyrs og fugles yngletid.

Dansk Ride Forbund

www.rideforbund.dk

På forbundets hjemmeside er samlet en række gode råd under overskriften ”Vis hensyn når hestekræfterne mødes”:

Til rytteren:

- Giv tydelige tegn i god tid til andre trafikanter.
- Tag ned i skridt, når I passerer forgængere, eller cyklister skal forbi jer.
- Rid i vejens højre side.
- Kryds kun vejen hvor der er fuld oversigt.
- Tag en erfaren hest med, hvis din egen er ung og urolig.
- Husk lygter og reflekser hvis det bliver mørkt.

Til cyklisten:

- Hold afstand, når du overhaler, så hest og rytter ikke bliver forskrækket.
- Husk at din cykel er næsten lydløs.
- Hold øje med rytterens signaler, skal du sætte farten ned eller måske helt stoppe op?

Lollands Hestelaug

www.riderutelolland.dk

I folderen ”Riderute Lolland, Naturpark Maribosøerne, Bursø Hestehave, Jernbanestien” står der om netop Jernbanestien: ”En 20 km offentlig natursti mellem Rødbyvej syd for Maribo og Østre Kaj i Rødbyhavn. Stien bruges af cyklister, der pendler mellem byerne: Maribo, Holeby, Rødby og Rødby havn. Også motionister og hundeluffere er glade for den smukke strækning.

Rideregler:

- Brug græsrabatterne
- Ikke galop
- Tag ned i skridt ved møde

Vi hensyn og venlighed – og hav forståelse for, at mennesker og dyr, der ikke er vant til heste, kan blive nervøse. Lægger din hest en hestepære, hvor andre vil støde ind i den – så stig af og skub den til side.”

Dansk Mountainbike Orientering

mtb-o.do-f.dk

Om at deltage i et MTB-O arrangement står der om reglerne:

- At kende reglerne er altafgørende i forhold til MTB-O's fremtidige muligheder i Danmark, da dårlig mtb-opførsel i skoven eller i forhold til skovens øvrige brugere kan besværliggøre/umuliggøre adgangen til skovene.
- Færdselsloven og andre regler for færdsel i naturen SKAL overholdes. Passage af veje og jernbaner skal ske med forsigtighed!
- Ved møde med skovens øvrige gæster bl.a. folk med hunde, skal farten sættes ned ved passage.

Erik Mygind, Københavns Skiklub

Om skiløjper i Ballerup, Jonstrup Vang og Gribskov

- Vis hensyn – der er plads til alle
Der vil blive præpareret spor til skøjteteknik og klassisk teknik, når forholdene tillader det.
Dette er til glæde for alle, der kan lide frisk luft og motion samt den alsidige bevægelsesform, langrend giver.
Der opfordres til, at gående, hundeluffere og ridende vil vise hensyn og undlade at gå i de klassiske spor. De brede skøjtespor, der består af en sammentrykt og kompakt sneflade, kan derimod benyttes af gående og hunde, da de ikke på samme måde ødelægger skiløbet.

Af hensyn til hundeejere og gående tilstræbes skisporene så vidt muligt placeret andre steder end traditionelt benyttede vandrestier over markerne, dvs. skiløjperne blot vil krydse disse her og der.

Anbefalet stibredde for underførsler og broer

Når en sti krydser en vej eller jernbane over en bro eller gennem en underførsel, bør det altid overvejes, hvilke brugergrupper, der skal tilgodeses. Nedenstående tekst og tabel er hentet fra "Fauna- og menneskepassager – en vejledning", som Vejdirektoratet udgiver i 2011. Bemærk at tabellen belyser den anbefalede feltbredde, når det handler om underførsler og broer, og derfor er tallene ikke ens med den anbefalede bredde i tabellen på side 22.

"Den nødvendige frie bredde, hvis trafikanterne skal færdes rimeligt bekvemt, kaldes feltbredden. Tabellen herunder viser feltbredder for de vigtigste brugere og for hyppigt mødesituationer. Den "mindste" bredde kan benyttes ved passage af enkelthindringer eller andre steder med snævre pladsforhold.

Brugere samt møde og overhalingssituationer	Normal bredde (m)	Mindste bredde (m)
Fodgænger	0,75	0,60
Barnevogne	0,90	0,80
Tvillingebarnevogne	1,10	1,00
Kørestol & stokbruger	1,20	1,00
Cyklist	1,00	0,75
Fodgænger/fodgænger	1,45	1,25
Fodgænger/barnevogn	1,60	1,40
Fodgænger/tvillingebarnevogn	1,80	1,60
Fodgænger/ kørestol	1,90	1,45
Barnevogn/barnevogn	1,75	1,55
Barnevogn/kørestol	2,05	1,60
Tvillingebarnevogn/kørestol	2,25	1,80
Kørestol/kørestol	2,20	1,65
Cyklist/fodgænger	1,95	1,65
Cyklist/barnevogn	2,10	1,80
Cyklist/tvillingebarnevogn	2,30	2,00
Cyklist/kørestol	2,25	1,85
Cyklist/cyklist	2,05	1,85
Hest der trækkes	1,50	1,25
Hest med rytter	1,50	1,25

Finansiering og støttemuligheder

I skemaet herunder har vi beskrevet en række forskellige tilskudsordninger, som kan være relevante i forbindelse med planlægning og forvaltning af stier:

Ordningen	Hvad kan der søges til?	Hvem kan modtage midlerne?	Hvem administrere ordningen?
Tips- og lottomidler til friluftslivet	Der ydes materialetilskud til projekter, der forbedrer befolkningens muligheder for at opleve og forstå vores natur.	Lokale projekter, der baserer sig på frivillig arbejdskraft. Partnerskaber er i høj kurs, f.eks. mellem forskellige foreninger, eller mellem private og offentlige aktører.	Friluftsrådet www.friluftsradet.dk
Lokale Grønne Partnerskaber	Borgernære projekter om forbedring af natur og friluftsliv samt naturformidling.	Staten, kommunerne, organisationer og foreninger	Naturstyrelsen www.naturstyrelsen.dk
Spor i landskabet	Der ydes tilskud til spor (vandrestier) inden for konceptet 'Spor i Landskabet'. Tilskuddet vedrører materialeomkostninger til afmærkning og formidling ved nyetablering af nye spor samt til afholdelse af arrangementer på eksisterende spor.	Lodsejere, organisationer og andre, der vil etablere spor (vandrestier) inden for konceptet 'Spor i Landskabet'.	Landbrug & Fødevarer www.spor.dk
LAG-midler	Projekter, der har til formål at skabe attraktive levevilkår i landdistrikterne inden for bl.a. følgende indsatsområder: <ul style="list-style-type: none"> • Etablering af faciliteter til og gennemførelse af kulturelle aktiviteter og fritidsinteresser. • Formidling af natur- og kulturarven. • Rekreativ infrastruktur i forbindelse med naturarv. 	Foreninger, enkeltpersoner, virksomheder, organisationer, almennyttige sammenslutninger og offentlige myndigheder.	Den lokale aktionsgruppe i det område, hvor projektet skal gennemføres. www.landdistriktsprogram.dk
Bedre adgang til natur og fortidsminder	Bedre adgangsforhold til natur-områder med fortidsminder, information om fredede områder, borde, bænke og fugletårne.	Lodsejere, foreninger, organisationer, myndigheder mv. Midlerne kan alene anvendes på privatejede arealer.	Naturstyrelsen www.naturstyrelsen.dk
Grøn ordning	Anlægsarbejder, som styrker landskabelige og rekreative værdier i kommunen.	Kommuner	Energinet.dk www.energinet.dk
Landskabs- og biotopforbedrende beplantninger	Tilskud til levende hegn og småbeplantninger i det åbne land. Der kan opnås et forhøjet tilskud, hvis der langs beplantningerne etableres en trampesti med offentlig adgang.	Ejere og forpagtere af landbrugs- og naturarealer	FødevarerErhverv http://ferv.fvm.dk

Fotoliste

Side - motiv - fotograf

Forside øtv.	Vandreruten Sjællandsleden. Østdansk Turisme	S. 22tv.	Trampesti i Søftendalen ved Hinnerup.
Forside øth.	Den nedlagte jernbane mellem Maribo og Rødby. Eilert Henriksen	S. 22th.	Casper Lindemann
Forside mtv.	Cykelsti langs Vestvolden i Brøndby Kommune. Casper Lindemann	S. 23	Mountainbikespor. Preben Smith
Forside mth.	Cyklister i Vestskoven i Albertslund Kommune. Casper Lindemann	S. 24	Den Grønne sti i Frederiksberg Kommune. Karsten Klintø
Forside ntv.	Rulleskøjtøløbere ved Naturcenter Vestamager. Casper Lindemann	S. 25	Sjællandsleden. Østdansk Turisme
Forside nth.	Mountainbikesporet i Hareskoven. Søren Svendsen	S. 26	Spor i Landskabet. Østdansk Turisme
S. 4	Den Grønne Sti i Frederiksberg Kommune. Johanne Leth Nielsen	S. 27	Skovsti i Store Hareskov. Casper Lindemann
S. 6	Den nedlagte jernbane mellem Maribo og Rødby. Eilert Henriksen	S. 29ø.	Køge Ås stien. Casper Lindemann
S. 7	Vandreruten Sjællandsleden. Østdansk Turisme	S. 29n.	Den nedlagte jernbane mellem Maribo og Rødby. Eilert Henriksen
S. 8	Besigtigelse af eng ved Kolindsund. Casper Lindemann	S. 30øtv.	Langrendsspor. Uffe Westerberg
S. 10	Mark og læhegn ved landsbyen Skjoldedelev. Casper Lindemann	S. 30øth.	Fugletårn i Hartzen. Casper Lindemann
S. 11	Borgermøde i Rebild Kommune. Uffe Westerberg	S. 30ntv.	Bålhytte. Josephine Bilkerdük
S. 13	Trampesti ved Flensborg Fjord. Casper Lindemann	S. 30nm.	Spang ved Naturcenter Vestamager. Casper Lindemann
S. 15	Vandretur på Odsherredbuerne. Casper Lindemann	S. 30nth.	Bro over Møllebæk i Karlslunde Skov. Casper Lindemann
S. 16	Illustration af stiforløb. Katrine Binzer	S. 30nth.	Spang over Karlslunde Mosebæk. Casper Lindemann
S. 17	Vandretur på Ven. Anita Moen	S. 31øtv.	Sluse til indhegnet areal i Lilleådal ved Hinnerup. Casper Lindemann
S. 18tv.	Træsti i fugtigt område. Wood-ways.com	S. 31øth.	Sluse på Skåneleden på Hallandsåsen. Casper Lindemann
S. 18th.	Overdrev i Søftendalen ved Hinnerup. Casper Lindemann	S. 31øtm.	Bomme på ridesti i Hedeland i Roskilde Kommune. Diana Klüver
S. 19	Asfalteret sti. Landskabsværkstedet	S. 31nth.	Kvægrist ved Gravlev (Ravnkilden). Klaus Klit
S. 20tv.	Asfalteret sti. Preben Smith	S. 31nm.	Selvlukkende låge til græsningsareal på Hallandsåsen. Casper Lindemann
S. 20m.	Grussti i St. Vejleådal i Høje Taastrup Kommune. Curt Mikkelsen	S. 31nth.	Stente til de græssede strandenge ved Hundige Havn. Casper Lindemann
S. 20th.	Sti i Herning Kommune. Mads Ellegaard	S. 32øtv.	Skilte og informationstavler på stien ved Siimtofte ved Ry. Casper Lindemann
S. 21tv.	Træssti. Thomas Thinghus	S. 32øth.	Informationstavler ved Naturcenter Vestamager. Casper Lindemann
S. 21m	Træsti i skov. Wood-ways.com	S. 32øth.	Informationstavle på Skåneleden på Hallandsåsen. Casper Lindemann
S. 21th.	Ridesti i Hedeland i Roskilde Kommune. Diana Klüver	S. 32ntv.	Kortstander i Lilleådal ved Hinnerup. Casper Lindemann

- S. 32nm. Vejvisning ifølge Vejreglerne. Casper Lindemann
- S. 32nth. Vandreruten Hærvejen ved Hald.
Casper Lindemann
- S. 33øtv. Formidling på Smartphone. Bendt Nielsen
- S. 33øtm. På tur med GPS. Casper Lindemann
- S. 33øth. Formidling på telefon via 2D-kode.
Casper Lindemann
- S. 33ntv. Vejvisning på Gudernes Stræde i Karlslunde.
Casper Lindemann
- S. 33nm. Afmærkning på motionssti ved Makaryd i Sverige. Casper Lindemann
- S. 33nth. Vejvisning på motionssti ved Makaryd i Sverige.
Casper Lindemann
- S. 34øtv. Børn på hængebro. Mads Ellegaard
- S. 34øtm. Pige i klatrestativ. Nikolai Sveistrup
- S. 34øth. Børn på balancebom. Ida Kryger
- S. 34ntv. Børn ved orienteringspost. Preben Smith
- S. 34nm. Trailcenter på Skatås Motionscentral ved Götteborg. Casper Lindemann
- S. 34nth. Motionsløb på skovsti. Casper Lindemann
- S. 35øtv. Picnic i det grønne. Casper Lindemann
- S. 35øtm. Picnic i skoven. Casper Lindemann
- S. 35øth. Bord og bænke på lejrpladsen Mosely.
Mads Ellegaard
- S. 35ntv. Frokost på gammel gård der er indrettet til rast og hvile. Johanne Leth Nielsen
- S. 35nm. Shelter på lejrpladsen Mosely. Mads Ellegaard
- S. 35nth. Piktogram for primitiv lejrplads. Per Boysen
- S. 37. Shelters på lejrpladsen Mosely. Mads Ellegaard
- S. 38. Trampesti i naturområde. Østdansk Turisme
- S. 39. Trappe på Hersted Høje i Albertslund Kommune.
Casper Lindemann
- S. 40. Anlæg af grussti.
- S. 42. Beskæring ved Gudernes Stræde i Karlslunde.
Casper Lindemann
- S. 44. Udsiftning af piktogrammer på fjernvandrevej E6. Østdansk Turisme
- S. 45. Workshop om ådalsforvaltning.
Casper Lindemann
- S. 46. Etablering af trin på trampesti.
- S. 49tv. Markvej ved Kirke Sonnerup. Casper Lindemann
- S. 49th. Markvej i kystlandskab. Preben Smith
- S. 52. Mountainbikesporet i Hareskoven.
Søren Svendsen
- S. 53. Cykelsti i ådal. Uffe Westerberg
- S. 55. Lilleådalen ved Hinnerup. Casper Lindemann
- S. 56. Allé ved Skovsgård Gods på Langeland.
Casper Lindemann

Yderligere inspiration

Inspirerende litteratur

- Planlæg for friluftslivet – Idékatalog for friluftsstrategier. Af Niels Jensen, Jens Erik Larsen og Jakob Lindberg. Udgivet af Friluftsrådet og Idéværkstedet De Fri Fugle.
- Steder på ruten – friluftsliv som helhedsoplevelse. Af Dan Borgen Hasløv. Udgivet af Lokale- & anlægsfonden.
- Friluftsliv – inspiration til politik, plan og praksis. Af Nikolaj Sveistrup og Johanne Leth Nielsen. Udgivet af Friluftsrådet 2006.
- Etablering af ridestier i naturen – Sådan! Udgivet af Naturturisme I/S 2009.
- Kom godt igang. Af Anita Lillevang, Lars Bøgh, Ida Kryger, Carsten Clausen Kock, Agnete Lauridsen og Thorkild Dalgaard. Udgivet af Spor i landskabet.
- Naturformidling gennem skilte og foldere – en håndbog om hvornår man kommunikerer. Af Skov- og Naturstyrelsen 1997.
- Att göra en vandringsled. Af Ulf Bergström og Tommy Holmback: Udgivet af Konditionsfrämjandet 1997.
- Rekreative arealer for alle. Med vejledning om indretning for personer med handicap. DS-Håndbog 105.2. Udgivet af Dansk Standard 1999.
- Hæfte 4. Vejvisning på cykel-, ride- og vandreruter. Udgivet af Vejdirektoratet 2009.
- Røsnæs – på forkant med udviklingen. Af Lisbeth Færch Gjerulff. Udgivet af udviklingsteam Røsnæs.
- Metoder til landskabsanalyse. Af Per Stahlschmidt og Vibeke Nellemann: Kortlægning af stedets karakter og potentiale. Forlaget Grønt Miljø 2009.
- Naturstyrelsens registrering af bl.a. stier: www.udinaturen.dk
- De nationale cykelruter i Danmark: www.trafikken.dk
- Visit Denmark, stor samling af vandreruter og tips til turen: www.visitdenmark.dk
- Spor i landskabet, stisystemer i hele Danmark med gratis download af foldere: www.spor.dk
- Hjertestier er en afmærkede motionsruter i hele Danmark. www.hjertestier.dk
- Vandreruter.dk formidler længere vandreture og vandreruter i Danmark: www.vandreruter.dk

Links til hjemmesider med inspiration til stiplanlægning

Herunder har vi samlet en række links til hjemmesider, der kan give inspiration til planlægning og forvaltning af stier:

- Kløverstier er et projekt om udvikling af et koncept for bynære stier med fokus på formidling: www.kløversti.dk
- Put Danmark i lommen er et projekt om udvikling af elektronisk formidling via mobiltelefoner: www.putdanmarkilommen.dk
- Etablering af ridestier i naturen – Sådan! Udgivet af Naturturisme I/S 2009: www.naturstyrelsen.dk/NR/rdonlyres/32DC824C-EBA0-4B0B-B22F-901606B333BB/0/Manualomridestier.pdf
- Naturstyrelsens skilteprogram rummer gode råd til afmærkning samt gode forslag til layout af info-tavler: www.naturstyrelsen.dk/Naturoplevelser/Adgang/Skiltning/Beskrivelse_skilteprogrammet.htm

Links til hjemmesider med oversigter over stier og ruter

Der er et væld af skønne stier og ruter gennem det danske land. Herunder har vi samlet nogle links til hjemmesider, der videreformidler stier og ruter.

Kildehenvisning

Center for Park og Natur, Teknik- og miljøforvaltningen, Københavns Kommune (2010): *Frivillighed i det fri. Inspirationskatalog.*

Danmarks Naturfredningsforening (2006): *En sikker vej til gode naturoplevelser – hvad du kan og må i naturen.*

Dansk Byplanlaboratorium (2009): *Byplan Nyt No. 4. 2009*

Dansk Standard (1999): *DS-Håndbog 105.2 Rekreative arealer for alle - en eksempelsamling.* Udgivet af Dansk Standard.

Hansen, K. B. og Nielsen, T. S (2005): *Natur og grønne områder forebygger stress.* Skov & Landskab. Handelstrykkeriet Aalborg.

Højring, K. & Caspersen, O.H. (1999): *Landbruget og landskabsæstetik – udviklingen i landbruget 1950-1995 og dens konsekvenser for landskabets oplevelsesmæssige indhold.* Park og Landskabsserien nr. 25/1999. Forskningscentret for Skov & Landskab.

Kaae, B. C., Kernel, P. og Nellemann, V. (2005): *Friluftsliv og turisme i regionplanlægningen og amternes forvaltning - erfaringsopsamling og analyse.* Skov & Landskab.

Naturturisme I/S (2009): *Etablering af ridestier i naturen - sådan!*

Primdahl, J., Busck, A. G. og Lindemann, C. (2006): *Bynære landbrugsområder i Hovedstadsregionen 2004. Udvikling i landbrug, landskab og bebyggelse 1984-2004.* Forest & Landscape Research No. 37, (2006). Forskningscenteret for Skov & Landskab.

Skov, S., Krogh, M., Jørgensen, M., Wolf, G. og Nygaard, T. (2006): *Praktisk guide for kogræsserforeninger.* Danmarks Naturfredningsforening.

Stahlschmidt, P. (2001): *Metoder til landskabsanalyse - kortlægning af stedets karakter og potentiale.* Forlaget Grønt Miljø.

Vejdirektoratet - Vejregelrådet (2000): *Byernes trafikarealer, hæfte 2, traceringselementer.*

Vejdirektoratet (2011): *Fauna- og menneskepassager - en vejledning*

Friluftsrådets gennemførte i 2010 et indsatsområde om stier.

Følgende deltog i indsatsområdet:

Styregruppe:

- Flemming Larsen, Friluftsrådets bestyrelse
- Jeppe Jørgensen, Friluftsrådets bestyrelse
- Erik Preisler, Friluftsrådets bestyrelse
- Casper Lindemann, Friluftsrådets sekretariat
- Johanne Leth Nielsen, Friluftsrådets sekretariat
- Mads Ellegaard, Friluftsrådets sekretariat

Arbejdsgruppe Øst:

- Kirsten Skovsby, Danmarks Jægerforbund
- Stefan Agger, Campingrådet
- Anne Marie Kamilles, Dansk Orienterings-Forbund
- Jens Erik Larsen, Foreningen Frie Fugle
- Poul Petersen, Dansk Cyklistforbund
- Lone Aalekjær, Dansk Rideforbund
- Jørn Mathisen, Dansk Kano & Kajak Forbund
- Svend-Erik Fangel Pedersen, Friluftsrådet København
- Kirsten Kragh, Friluftsrådet Nordsjælland
- Terkel Jakobsen, Friluftsrådet Storstrøm

Arbejdsgruppe Fyn og Sydjylland:

- Øjvind Bejstrup, Danmarks Sportsfiskerforbund
- Vibeke Kjestrup, Dansk Firmaidrætsforbund
- Mads Brodersen, Dansk Friluftsliv
- Lena Nielsen, Danske Handicaporganisationer
- Sofia Mulla, Det Danske Spejderkorps og KFUM-spejderne
- Michael Pedersen, Landsorganisationerne 4H og LandboUngdom
- Per Arne Simonsen, Kreds Fyn-nord
- Brian Jensen, Kreds Nordvestsjælland
- Tove Binzer, Kreds Roskilde
- Aksel Leck Larsen, Kreds Østsjælland

Arbejdsgruppe Midt- og Nordjylland:

- Henrik Steffensen Bach, Danske Skov- og Landsingeniører
- Lis Reinholdt Kjeldsen, DGI
- Thomas Tinghuus, Kommunale Park- og Naturforvaltere
- Tomas B. Kolind Vilstrup, Naturvejlederforeningen
- Kim Clausen, Ringkøbing-Skjern Museum
- Arne Andersen, Sammenvirkende Danske Turistforeninger
- Erik Bukh, Dansk Islandshesteforening
- Sonny B. Andersen, Dansk Vandrelaug
- Carlo Sørensen, Kreds Limfjord Syd
- Maybritt Heggelund, Kreds Midtvestjylland
- Knud Vogelius, Kreds Søhøjlandet
- Toni Schack, Kreds Trekantområdet
- Thomas Elgaard, Kreds Vendsyssel

Denne håndbog om planlægning og forvaltning af stier er et led i indsatsen for at fremme friluftslivets muligheder samt forbedre adgangsforholdene til naturen og det åbne land.

Bogen henvender sig til kommunale planlæggere og forvaltere samt organisationer, foreninger, lodsejere og alle andre, der ønsker inspiration til planlægning og forvaltning af stier.

Friluftsrådet varetager mere end 90 tilsluttede organisationers interesser.

Friluftsrådets 23 kredsbestyrelser kender de lokale organisationer og foreninger samt deres ønsker og behov og er klar til at indgå konstruktivt i kommunernes arbejde med stiplanlægning.

www.friluftsradet.dk



Design og grafisk produktion: meyer & bukdahl as

